

Vurdering av program for forebygging av problematferd og utvikling av sosial kompetanse

*Hege Knudsmoen, Per Holth, Poul Nissen,
Jon Håkon Schultz, Arne Tveit, Torbjørn Torsheim*

Det finnes et stort utvalg av programmer og undervisningsopplegg når det gjelder forebygging av problematferd og utvikling av sosial kompetanse. Forskergruppen har definert utvalget av programmer og undervisningsopplegg til å gjelde de som gjennomføres i skolen etter bestemte håndbøker, manualer eller retningslinjer. Det innebærer at det er utformet klare målformuleringer for programmet og/eller undervisningsopplegg, samt at det gis klare retningslinjer for implementering og skisser som inneholder den teoretiske og empiriske bakgrunnen for programmet og/eller undervisningsopplegget.

Forskergruppen har foretatt et skjønnsmessig utvalg av programmer og undervisningsopplegg. Fordi dette er en revidering av Rapport 2000, tok vi i første omgang utgangspunkt i de tiltakene som var omfattet av den rapporten. Videre ble det foretatt en vurdering av nye programmer både gjennom departementene, direktoratene og fylkesmannsembetenes utdanningsavdelinger. Når det gjelder fylkesmannsembetene, ble utdanningsdirektørene forespurt per brev om det var enkelte programmer og undervisningsopplegg innenfor oppdragets avgrensning det var satset på regionalt.

Av 39 programmer og undervisningsopplegg som vi hadde til vurdering, inngikk til slutt 13 av disse i vår endelige gjennomgang. Da var bl.a. alle rusforebyggende programmer og undervisningsopplegg tatt ut. I tillegg ble en del programmer ikke vurdert fordi de ikke tilfredstilte utvalgskriteriene, som vi redegjør for nedenfor. Dette innebærer at det finnes flere tiltak innenfor området som er utprøvd og implementert i norsk skole, men som ikke tilfredsstiller utvalgskriteriene.

Følgende utvalgskriterier er lagt til grunn for valg av programmer og undervisningsopplegg som gjennomgås:

1. Det er kun programmer og undervisningsopplegg som inngår, andre tiltak utgår,
2. Programmene og undervisningsoppleggene må ha som mål å forebygge og redusere problematferd og/eller fremme sosial kompetanse.
3. Det må foreligge en skriftlig dokumentasjon, norsk og/eller internasjonal, som gjør det mulig å foreta en forskningsbasert vurdering av programmene og undervisningsoppleggene.
4. Det er kun programmer og undervisningsopplegg som er evaluert, som blir prioritert.
5. Det er kun programmer og undervisningsopplegg som har vært systematisk utprøvd og planmessig i bruk i norske skoler, som er prioritert.
6. Programmene som er utviklet for barnehagen, men som også brukes i grunnskolen, inngår.
7. Spesifikke rusforebyggende tiltak utgår, da de vurderes for seg.

Det er eierne eller forvalterne av program og undervisningsopplegg som har gitt forskergruppen oversikt over det som foreligger av dokumentasjon, når det gjelder aktuelle programmer og undervisningsopplegg.

Mandatet for arbeidet er å gi en forskningsbasert vurdering av aktuelle programmer og undervisningsopplegg. Det har ikke vært ressurser og tid for forskergruppen til å foreta egne studier eller innhente ny dokumentasjon eller nye data i vurderingen av hvert enkelt program og/eller undervisningsopplegg. Programmer som har visst dokumentert effekt i andre land, inngår i utvalget.

Det viste seg at flere programmer og undervisningsopplegg som ble rapportert inn, ikke var fulgt opp med evaluering. Det samme var status for den forrige gjennomgangen av programmer på dette området i 2000. Siden 2000 viser det seg imidlertid at en del programeiere har iverksatt evalueringsstudier av sine programmer, men det er store variasjoner på kvaliteten av evalueringene.

Aggression Replacement Training (ART)

Hovedfokus/innsatsområde

ART er et multimodalt program for etablering av sosial kompetanse som består henholdsvis av trening i moralsk resonnering, sinnekontroll og sosiale ferdigheter.

Skoleslag/årstrinn

ART brukes både på barne- og ungdomstrinnet.

Utgiver

Opprinnelig Arnold Goldstein, Syracuse University, New York.

I Norge: Diakonhjemmet Høgskole Rogaland, Vågsgt. 40, 4300 SANDNES.

Materiell

Manual:

Gundersen, K., Finne, J. og Olsen, T.M. (2006) ART en metode for trening av sosial kompetanse, rev. utg. Nærbø, Rogaland Høgskole.

Bakgrunn:

Goldstein, A.P., Glick, B. og Gibbs, J. (1998) Aggression Replacement Training, A Comprehensive Intervention for Aggressive Youth, Ch. III. Research Press

Moynahan L., Strømgren, B., Gundersen, K. (2005) Erstatt aggresjonen. Universitetsforlaget.

Gundersen, K., Moynahan, L. (2006) Nettverk og sosial kompetanse. Gyldendal Akademisk.

Kostnader og tidsbruk

Bruk av ART forutsetter at den som implementerer programmet, har deltatt på ART-trener kurs. Pris på kurs fra Diakonhjemmet Høgskole Rogaland inklusiv manual og kurshefte er 8000 kroner. Kurset løper over åtte dager, fordelt på fire måneder. Kurset forutsetter noe egeninnsats mellom samlingene. Det anbefales at hver skole utdanner 5-6 instruktører. I tillegg tilbyr Diakonhjemmet Høgskole Rogaland en 60 studiepoengs videreutdanning i "trening av kognitive, emosjonelle og sosiale ferdigheter" der ART utgjør hovedkomponenten.

Gjennomkjøring av ART i skolesituasjonen tar minst 10 uker med tre klassetimer pr. uke. Det er vanlig at gjennomkjøringen tar mellom 12 og 20 uker.

Det anbefales to trenere i hver gruppe, og det må settes av en time til planlegging og en time til etterarbeid for hver avholdt time.

Målgruppe elever

Målgruppen er i første rekke elever som har utviklet atferdsproblemer, eller som står i fare for å utvikle problemer.

Mål

Målet med ART er å øke deltakernes sosiale kompetanse gjennom systematisk opplæring av sosiale ferdigheter, sinnekontroll og evne til moralsk resonnering. Målet er at deltakerne gjennom observasjon og deltakelse i øvelser lærer å utvikle empatisk evne, håndtere eget sinne og ta i bruk hensiktsmessige sosiale ferdigheter som kan erstatte aggresjon og bygge positive nettverk.

Arbeidsmåter og aktiviteter

ART gjennomføres som et kurs over 30 timer over minst 10 uker, tre timer per uke. Hver uke settes det av en treningsøkt til hvert av temaene sosiale ferdigheter, sinnekontroll, og moralsk resonnering. Treningen foregår i grupper på 4-9 deltakere.

Øktene følger en stram struktur som inkluderer definisjon av dagens tema, rollespill, evalueringsrunde og hjemmearbeid. For å sikre motivasjonen har øktene også innslag av lek og høy elevaktivitet. Temaene for de tre områdene hentes fra reelle situasjoner i deltakernes hverdag.

Teoretisk/empirisk grunnlag

ART bygger bl.a. på sosial læringsteori. Antakelsen er at mennesker lærer gjennom modellering og sosial forsterkning. Når barn og unge observerer at ønsket atferd fører til positive sosiale forsterkninger, er det økt sannsynlighet for at de selv vil utføre slik ønsket atferd. En viktig forutsetning for at barn selv skal utføre ønsket atferd, er at barnet har nødvendig sosial kompetanse til å utføre handlingen.

Implementeringsstrategier

ART baserer seg på at skolen tar ansvar for gjennomføringen av programmet, men at det avtales veiledning i løpet av programmet for å sikre programintegritet. En viktig forutsetning for at dette kan skje, er at de som implementerer programmet, blir utdannet som ART-trenere. Programmets bruk av leksjoner gjør det mulig å integrere programmet i ordinær skolevirksomhet. Ved noen skoler har de gjennomført ART som et kurs for alle på 8. trinn, med oppfriskningsleksjoner på 9. og 10. trinn.

Evaluerings

ART har tidligere blitt evaluert i både USA og Norge. Evalueringer fra USA har fokusert på ART som kriminalforebyggende tiltak (Barnoski og Aos 2004). En finner her at ART reduserer risikoen for nye straffbare handlinger, og programmet vurderes som kost-nytte-efektivt i denne sammenhengen.

Fra bruken i norsk skolesammenheng foreligger det en effektstudie (Gundersen og Svartdal 2006), og fremstillingen legger vekt på den. Den norske effektstudien baserte seg på et ikke-tilfeldig utvalg av 65 barn og ungdommer fra skoler og institusjoner i Sør-Norge. Evalueringsstudien hadde en såkalt kvasiekperimentell design, hvor en intervensjonsgruppe og en sammenligningsgruppe blir målt før og etter at intervensjonen har blitt gjennomført. I denne form for design fremkommer eventuelle intervensjonseffekter gjennom at intervensjonsgruppen har en mer gunstig utvikling over tid enn sammenligningsgruppen. Statistisk sikre intervensjonseffekter ble funnet for sosiale ferdigheter (vurdert av foreldrene) og for problematferd (vurdert av foreldrene). Analyser som ble gjort separat for gruppene, viste at intervensjonsgruppen hadde positive endringer på 9 av 10 mål for sosial kompetanse og problematferd. Sammenligningsgruppen hadde statistisk sikre positive endringer på to av de 10 målene for sosial kompetanse og problematferd.

Vurdering og anbefaling

ART er en systematisk tilnærming til problematferd og bygger på et godt teoretisk fundament. Programets pedagogiske struktur og ramme gjør det mulig å tilpasse programgjennomføringen til en vanlig skolehverdag.

Programmet har en gjennomtenkt implementeringsstrategi med en høy grad av skolering av de som gjennomfører programmet. Dette forutsetter en høy grad av motivasjon hos de lærerne som ønsker å gå inn i programmet.

Virkemidlene som programmet tar i bruk, er strukturerte og systematiske. En mulig begrensning ved programmet kan være at det i liten grad fokuserer på skolen som system. Den primære enheten er gruppen som gjennomfører programmet. I forhold til målsetninger om å oppnå vedvarende effekter kan det derfor være nødvendig å supplere med skoleomfattende tiltak. Den foreløpig eneste evalueringen av ART i den norske grunnskolen dokumenterer positive effekter av programmet på kort sikt, men bygger på et forholdsvis begrenset datamateriale. Evalueringen bør følges opp av videre studier på langtidseffekter.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 3: Program med dokumenterte resultater. Forskergruppen anbefaler ART til bruk på skolens ungdomstrinn i forhold til grupper som har utviklet eller står i fare for å utvikle problematferd. Brukt i primærforebyggende sammenheng bør programmet suppleres med skoleomfattende tiltak.

Hovedfokus/innsatsområde

I Connect er skolens læringsmiljø som helhet i fokus, og programmet har sju innsatsområder, hvor de tre første beskrives som det primære innsatsområdet. Programmets primære innsatsområder er beskrevet som disiplin, konsentrasjon og mobbing. Sekundære innsatsområder er vold, rasisme, negativ gjengdannelse og ugyldig fravær. Connect legger vekt på "a whole school approach", hvor alle aktører involveres: elever, personale, foreldre, den lokale bydelsadministrasjon og frivillige organisasjoner.

Skoleslag/årstrinn

Programmet er utviklet for grunnskolen.

Utgiver

Senter for atferdsforskning (SAF), Universitetet i Stavanger

Materiell

Programmet har ikke eget materiell, men benytter eksisterende materiell som den enkelte skole innarbeider på bakgrunn av en vurdering av skolens utfordringer. Connect-programmet er således ikke manualstyrt eller detaljert, men ideen er at skolen selv ut fra overordnede prinsipper og eksempler utarbeider egne aktiviteter og løsninger på organisasjons- og klassenivå, samt på individnivå med hensyn til å opprettholde fokus og utvikle ferdigheter.

Kostnader og tidsbruk

I prosjektperioden avholdes et todagers seminar for skolens ledelse, prosjektgruppe og representanter fra den lokale skoleadministrasjonen. Videre holdes det et seminar på fire kursdager i prosjektperioden på ett år for skolens ansatte. Det avholdes også et forankringsseminar på to dager for prosjektgruppene, ledelsen og administrasjonen på kommunalt nivå i oppstarten av prosjektet og et dagsseminar for alle ansatte ved skolen. I tillegg kommer også deltakelse i gruppebasert kollegaveiledning minst en gang i måneden for alle lærerne og et todagers seminar for de lærerne som skal lede gruppene. Prosjektgruppene har faste møter minst hver 14. dag. Endelig etableres det et nettverk mellom de deltakende skolene med rektorer og veiledere fra de enkelte skolene og Connect-medarbeiderne. De møtes hvert kvartal i prosjektperioden.

Målgruppe elever

Målgruppen er alle elevene ved skolen.

Mål

De overordnede målene gjelder reduksjon av problematferd på skolen. Mellomliggende mål er å utarbeide strategier for å etablere autoritativ klasseledelse, bredt engasjement (av lærere, elever, foreldre og skoleledelse), konsistens og kontinuitet. Disse er basert på en omfattende forskningslitteratur som dokumenterer korrelasjoner mellom omfanget av atferdsproblemer og mangler m.h.t. slike strategier i skolen.

Arbeidsmåter og aktiviteter

Programmet er beskrevet med fem hovedkomponenter:

1. Fire kursdager for personalet ved skolene (tema: skolestart, problematferd, klasseledelse, skole-hjem-samarbeid og valgfritt tema)
2. Kollegaveiledning
3. Tiltak på skolen (faste og lokale)
4. Skolenettverk (for Connect-grupper, rektorer og veiledere)
5. Evaluering

Programmet beskrives som prinsippstyrt (i motsetning til manualstyrt) med eksempler på tiltak som kan benyttes. Programmet omfatter både en del obligatoriske tiltak og tiltak som skolene selv utvikler. Obligatoriske tiltak er: markering av skolestart, kollegaveiledning, inngripen overfor mobbing, bruk av refleksvester under inspeksjon i friminuttene, deltakelse i nettverksgrupper og resultatrapportering.

Teoretisk/empirisk grunnlag

Connect-programmet er utviklet med basis i fire nøkkelprinsipper som er basert på teori og empirisk forskning. Det første prinsippet innebærer at de voksne på skolen har en autoritativ tilnærming til å etablere et omsorgsfullt skolemiljø med klare standarder for akseptabel atferd. For det andre innebærer den teoretiske bakgrunnen at programmet er bredspektret og retter seg mot reduksjon av flere former for problematferd med involvering av elever, lærere, foreldre og administrasjon. Dertil kommer et prinsipp om konsistens mellom verdier og handling med tanke på å sikre innvirkning på elevatferd. Endelig kontinuitet som innebærer en langtidsforpliktelse overfor de tre førstnevnte prinsippene.

Implementeringsstrategier

Implementeringen foregår i regi av skolens Connect-gruppe med rektor i spissen. Hver skole har også en egen veileder som del av implementeringsstrategien. Resultatet av den innledende spørreskjemaundersøkelsen utgjør et viktig grunnlag for skolens implementeringsarbeid. Videre gjennomføres fire kursdager for hele personalet ved skolene, opplæring i kollegaveiledning, kollegaveiledning for hele personalet og etablering av nettverk mellom skolene. Planleggingsmøtet for høsten gjennomføres i vårsemesteret. For å sikre "eierforhold" hos de enkelte skolene er det lagt vekt på en innovasjonsmodell hvor skolen selv bidrar til å skape egne handlingsalternativer i overensstemmelse med programprinsippene om bredde, autoritative voksne, konsistens og kontinuitet. Det er utarbeidet et opplegg for oppfølging av kursdagen ved den enkelte skolen.

Evaluering

Evalueringen har vært tilrettelagt ut fra en såkalt longitudinell kohortdesign med pre- og posttest med i underkant av ett års mellomrom. Designen innebærer at det ikke er kontrollgrupper, men kompenserer for dette ved å sammenlikne tilsvarende aldersgrupper som ikke har deltatt i programmet, med grupper som har deltatt i programmet. Rekrutterings- og utvalgsprosedyrene er basert på at skolene selv søker om opptak i prosjektet. Evalueringen omfatter flere informanter, idet både lærere og elever har fylt ut spørreskjema vedrørende de samme mål for indikatorene i prosjektet: disiplin, konsentrasjon, mobbing, rasisme, vold, negativ gjengdannelse og skulk, samt prosessevaluering. Evalueringen er blitt utført i tre omganger og er basert på tre hovedutvalg. En pilotstudie (fire skoler) og to hovedprosjekter med henholdsvis 12 og 14 skoler. Av hovedresultatene framgår det at det dreier seg om en klar reduksjon i disiplin- og konsentrasjonsvansker (en fjerdedel) ved de skolene som har vært med lengst. Reduksjonen i rapportert problematferd har til og med fortsatt etter prosjektperioden. Reduksjonen har vært mest uttalt på barnetrinnet og noe mindre, men likevel vesentlig, på ungdomstrinnet. Det ble også vist til en reduksjon av rapporterte vanskeligheter på områder som ikke har vært direkte i fokus i programmet, f.eks. vold.

I tillegg er det gjennomført en mindre omfattende pilotstudie med pre- og postkontrollgruppedesign. Resultatene fra de to evalueringene var ganske sammenfallende.

Vurdering og anbefaling

Programmet bygger på en solid teoretisk forankring. Evalueringen har en forskningsdesign som bygger på før- og ettermåling med en sammenlikningsgruppe. Implementeringsstrategien bygger på en mal for forandringsarbeid som utarbeides av skolens egne medarbeidere med henblikk på å skape "medeierskap" i prosessen. Evalueringen omfatter imidlertid ikke en diskusjon av i hvilken grad dette er oppnådd. Det er gjennomført en omfattende evaluering i Norge i tillegg til en pilotstudie. Resultatene indikerer en klar reduksjon av problematferd i skolen gjennom den helhetlige satsingen.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 3: Program med dokumenterte resultater. Forskergruppen anbefaler videre bruk av programmet i skolen.

De utrolige årene (Webster-Stratton)

Hovedfokus/innsatsområde

Forebygging og behandling av små barn med problematferd.

Skoleslag/årstrinn

Det er lærerprogrammet og Dinosaurusskolen i klasserommet som tilbys i form av program som kan implementeres i skolen og omfatter elever fra 1.–3. trinn. Programmet består av følgende to elementer:

- Barnegrupper: Dinosaurusskolen i klasserommet (generell forebygging)
- Lærerprogrammet (opplæring og trening av lærere i klasseledelse)

I tillegg består programmet av to elementer som inngår som behandlingsopplegg:

- Foreldreprogrammet: Basic og Advance
- Barnegrupper: Dinosaurusskolen (behandling)

Foreldreprogrammet og Dinosaurusskolen kan tilbys som et behandlingsopplegg.

Programmet omfatter totalt sett barn i alderen i aldersgruppen 3–8 år.

Utgiver

Implementeringen av programmet skjer i samarbeid mellom Regionsenter for barn og unges psykiske helse, Nord, ved Universitetet i Tromsø og Regionsenter for barn og unges psykiske helse, Midt-Norge, ved NTNU i Trondheim. Store deler av programmet er oversatt til norsk. Foreldreprogrammet og Dinosaurusskolen er evaluert i Norge og implementeres nasjonalt over tid. Skoleprogrammet blir også implementert nå. Programmene er opprinnelig utarbeidet i USA med tittelen "The Incredible Years".

Materiell

Materiell til lærerprogrammet og det generelle forebyggingsprogrammet i klassen tildeles skolen underveis i opplegget. Metoder og aktuell teori er beskrevet i boken "Hvordan fremme sosial og emosjonell kompetanse hos barn" (Webster-Stratton 2005).

Programmets arbeidsmetoder for behandling av barn med problematferd er beskrevet i en detaljert manual, og arbeidet utføres av sertifiserte instruktører/gruppeledere.

Kostnader og tidsbruk

Programmene er gratis for skoler og barnehager. Lærerprogrammet skal i prinsippet tilbys gjennom opplæringen av instruktører. Kravet som stilles til instruktører, er at de minimum har treårig relevant høgskoleutdanning og veiledererfaring. På det nåværende tidspunkt er implementeringen kostnadsfri som et ledd i den nasjonale implementeringen av programmet, som finansieres av Sosial- og helsedirektoratet.

Det kreves forskjellig tidsbruk avhengig av om en ønsker generell forebygging av elevgrupper eller behandling av enkeltbarn, og i forhold til om alle tre komponentene i programmet benyttes. Samlet sett må "De utrolige årene" regnes som et omfattende program som krever at skolen avsetter tid til opplæring av lærere og vedlikehold av deres kompetanse.

- Lærerprogrammet: Skolering av lærere totalt 4-6 hele dager fordelt over 5-6 måneder. Lærerprogrammet kan kombineres med barnegruppene (Dinosaurusskolen og Dinosaurusskolen i klasserommet). Ledes av sertifiserte instruktører fra PPT eller en annen kommunal/fylkeskommunal virksomhet.
- Dinosaurusskolen i klasserommet: Består av generell forebygging i klassen. Sertifiserte gruppeledere leder programmet sammen med læreren to timer to ganger i uken over ett år, eller en time pr. uke i to år. Lærere som deltar, mottar veiledning og praktisk opplæring. Etter opplæringsperioden kan læreren drive programmet på egen hånd.

- Foreldreprogrammet: Foreldre til seks barn møtes to timer ukentlig i 12–14 uker (Basic) alternativt 20–22 uker (Basic + Advance). Ledes av sertifiserte instruktører fra BUP eller kommunale tjenester.
- Barnegrupper: 18–20 gruppemøter med seks barn der hver samling varer to timer. Barnegrupper kjøres parallelt med foreldreprogrammet. Ledes av sertifiserte instruktører fra BUP.

I behandlingsopplegget benyttes sertifiserte instruktører med egen skolering.

Målgruppe elever

Alle elever, elever som står i risiko for å utvikle atferdsproblemer og elever som har utviklet atferdsproblemer.

Mål

- Barnegrupper: Styrke emosjonell og sosial kompetanse, selvbildet og opplevelsen av mestring. Trene på konfliktløsning, empati, sinnemestring og selvkontroll.
- Lærerprogrammet: Styrke lærerens kompetanse i forebygging og håndtering av atferdsproblemer, styrke kompetanse i klasseledelse og variasjon av læringstilnærmelser.
- Foreldreprogrammet: Fremme foreldrenes kompetanse i håndtering og forebygging av atferdsvansker. Sentrale temaer er relasjonsbygging, positivt samspill, grensesetting og problemløsningsstrategier.

Arbeidsmåter og aktiviteter

Når barna er i grupper, trener de på praktiske treningsoppgaver og samtaler om problemløsning, regulering av sinne, empati, lekeferdigheter og sosiale ferdigheter.

De utrolige årene er manualstyrt og baserer seg blant annet på bruk av videoopptak som senere analyseres. På lærernes gruppesamlinger gjennomføres diskusjoner basert på en rekke videovignetter, instruksjon fra instruktør og praktisk trening på problemløsningsteknikker og kommunikasjonsferdigheter. Tiltakene rettes mot foreldres og læreres håndtering av barna generelt og i vanskelige situasjoner.

Teoretisk/empirisk grunnlag

Metodikken i programmet bygger på sosial læringsteori og anvendt atferdsanalyse. Gjennomføringen bygger på kunnskap om utviklingspsykologi og sosiale/psykologiske gruppeprosesser. Programmet er et multisystemisk tiltak.

Det er godt samsvar mellom teoriene programmet bygger på, og beskrivelser som gis i manualen og annen bakgrunnsdokumentasjon.

Implementeringsstrategier

Programmet har klare implementeringsstrategier for alle programmets komponenter. Det foreligger en detaljert behandlingsmanual og grundige beskrivelser av behandlingsprogrammet. Det er videre klare rutiner for sertifisering av instruktører og planer for trening og opplæring av foreldre og lærere. Skolene som ønsker å benytte programmet, må forplikte seg til å følge det i sin opprinnelige versjon. Skolene må søke om å få etablere ett eller flere av programmene, og det gjøres en vurdering av hvorvidt søkeren har de nødvendige rammebetingelsene for å bruke programmene. Dette innebærer å avsette tid til opplæring og til vedlikehold av kompetanse og kvalitetssikring av tilbudet i egen organisasjon. Pedagogisk-psykologiske tjenester som ønsker å utdanne instruktører, må søke DUÅ og forplikte seg til å delta i DUÅs implementeringsprosess.

Evaluering

De utrolige årenes foreldreprogram og Dinosaurusskolen (behandling) er evaluert i Norge i en randomisert kontrollgruppedesign med resultater som tilsvarer de fra programutvikleren og andre uavhengige forskergrupper (Mørch, Clifford, Larsson, Drugli og Fossum 2005, Mørch med flere 2006, under utarbeidelse). Lærerprogrammet og Dinosaurusskolen i klasserommet planlegges evaluert i perioden 2006-2008. Siden den norske evalueringen av lærerprogrammet ikke har funnet sted, refereres det her til amerikanske evalueringer.

Under amerikanske forhold er programmene lagt til grunn for omfattende evalueringer. I hver av de tre hovedprogrammene er det benyttet en eksperimentell design med sammenligningsgrupper, og det er foretatt tilfeldige utvalg av respondentene. Disse evalueringene har flere ganger blitt gjentatt av andre forskere som ikke er tilknyttet programutviklerne. I tillegg til at de tre hovedprogrammene er evaluert hver for seg, er de også evaluert når de benyttes samtidig. En oppsummering av de viktigste funnene i forskningsarbeidene er som følger: Resultatene peker i samme retning og indikerer at programmets forebygging og behandling gir reduksjon i atferdsproblemer, økte sosiale ferdigheter og økt kvalitet på samhandlingen mellom barnet og foreldrene og barnet og lærerne. Funnene er registrert både på kort og lang sikt. For en mer detaljert beskrivelse av de ulike forskningsarbeidene henvises det til en oversiktsartikkel av Webster-Stratton og Reid (2003).

Sammenfattet gir den omfattende forskningen en indikasjon på at de tre hovedprogrammene har effekt hver for seg, men at den beste effekten for å redusere og forebygge alvorlig problematferd inntreffer når alle tre komponentene benyttes i sammenheng.

Vurdering og anbefaling

Programmet bygger på forskningsbasert kunnskap som gir støtte til antakelser om positive resultater av programmet, og det er forankret i teoretisk og empirisk fagkunnskap. Programmet har en klart definert målsetting, og det stilles krav til deltakelse og oppfølging.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 3: Program med dokumenterte resultater. I USA har programmet dokumentert effekter i forhold til å forebygge og redusere alvorlig problematferd. Programmet bør også bli evaluert under norske forhold, og det er derfor positivt at en slik evaluering er iverksatt. Vi anbefaler at programmet brukes i norske skoler med dette forbeholdet.

Det er mitt valg 1, 2, 3 og 4

Hovedfokus/innsatsområde

Utvikle et godt elev- og skolemiljø samt å utvikle sosial kompetanse med vekt på å ta ansvar for egne valg og handlinger.

Skoleslag/årstrinn

Opplæringsprogrammet retter seg mot elever fra 1.-10. trinn og elever i videregående opplæring og består av fire undervisningsopplegg:

- Det er mitt valg 1: 1.-4. trinn
- Det er mitt valg 2: 5.-7. trinn
- Det er mitt valg 3: 8.-10. trinn
- Det er mitt valg 4: elever i videregående opplæring

Utgiver

Stiftelsen "Det er mitt valg" er en del av Lions Clubs International. Programmet er oversatt og tilrettelagt for norske forhold. Den amerikanske versjonen har tittelen "Lions Quest".

Materiell

- Lærerveiledninger for de fire undervisningsoppleggene med presentasjon av pedagogisk grunnsyn, forslag til gjennomføring av de enkelte leksjonene og kopieringsoriginaler til bruk i leksjonene.
- "Forandringer", tekstbok som inneholder noveller, artikler og sitater.
- "De viktige årene", en ressursbok for foreldre.
- Veileder til bruk i planlegging og gjennomføring av foreldremøter.
- Et hefte med tittelen "Sammen mot vold i hjem og skole".
- En musikal med tittelen "Jakten på selvtilliten".
- Et idéhefte med leker og samhandlingsøvelser.

Kostnader og tidsbruk

Tidsbruk er opp til den enkelte skole og lærer, men det anbefales å følge en oppsatt progresjon. Det er ingen kostnader knyttet til deltakelse utover at lærere som skal gjennomføre oppleggene, må delta på et 2-dagers opplæringskurs. Det er relativt begrensede kostnader til innkjøp av undervisningsmateriale.

Målgruppe elever

Elever i grunnskolen og videregående opplæring.

Mål

- Hjelp barn og unge til å utvikle en positiv sosial atferd.
- Hjelp barn og unge til personlig vekst og utvikling, samt hjelpe dem til å ta selvstendige valg.
- Støtte hjem og skole i det generelle forebyggende arbeid når det gjelder problematferd.
- Gi læreren et konkret metodisk verktøy for utvikling av elevmiljøet som ledd i det forebyggende arbeidet.

Arbeidsmåter og aktiviteter

Første del av opplegget som er beregnet på 1.-4. trinn, søker å utvikle et godt elevmiljø med vekt på omsorg, fellesskap, samhandling og god kommunikasjon. Andre områder er rusmidler, gruppepress og antisosial atferd. Opplegget for mellomtrinnet (5.- 7. trinn) og ungdomstrinnet (8.- 10. trinn) viderefører disse temaene, men vektlegger i større grad arbeid med å utvikle god selvtilitt og trygg identitet. Det er i hovedsak de samme temaene som går igjen på alle trinn, men innhold og presentasjonsform er tilpasset de aktuelle alderstrinn. Det er sentralt i opplæringen å trene på å ta ansvar for egne følelser, holdninger og handlinger. Videre understrekes betydningen av å kunne tenke kritisk, for på den måten å øke graden av veloverveide beslutninger.

Det legges vekt på sosiale og kognitive ferdigheter. Drøfting, analyse og refleksjon rundt problemstillinger, samt selv å kunne formulere egne synspunkter og meninger står sentralt i arbeidet. Dette kombineres med en utstrakt bruk av lek, rollespill, prosjektarbeid og praktiske aktiviteter. Foreldre trekkes med i oppfølgingen av elevene gjennom egne foreldremøter. Foreldrene og lokalmiljøet fremheves derfor som sentrale støttespillere i det forebyggende arbeidet. Disse mer kontekstuelle faktorene fokuseres særlig fra 5. trinn og oppover. Her er det lagt til rette for å drive ulike prosjektarbeider med fokus på elev-, skole- og nærmiljø.

Teoretisk/empirisk grunnlag

"Det er mitt valg" er forankret i en humanistisk pedagogikk. Klassemøter, samtaler, rollespill og prosjektarbeid er sentrale arbeidsmetoder i forlengelsen av denne tenkningen. Det individuelle aspektet fokuseres særlig sterkt gjennom det som kalles aktivt valg. Eleven skal lære å ta et aktivt og selvstendig valg i forhold til sine omgivelser og det sosiale press en møter i hverdagen. "Det er mitt valg" er på denne måten til dels forankret i individorienterte pedagogiske ideer og prinsipper. Det er den enkelte elev som står i fokus når det gjelder kunnskap, holdninger og atferd. I tillegg fokuseres det på et gruppeperspektiv med samhandling og samspillsprosesser.

Implementeringsstrategier

For å få tilgang til opplæringsmateriellet må pedagoger som skal benytte materialet, delta på et 1-2 dagers skoleringskurs. På dette kurset gjennomgås en anbefalt implementeringsstrategi. Det er imidlertid den enkelte lærer/skole som er ansvarlig for gjennomføringen, og lærere/skolen vurderer omfanget av hvor mange leksjoner fra programmet de velger å benytte i opplæringen. Det gis tilbud om oppfølgingskurs.

Siden starten i 1990 har et flertall av norske kommuner gått til anskaffelse av opplæringspakken. Ved utgangen av 2005 hadde mer enn 25 000 lærere og andre blitt skolert gjennom et opplæringskurs.

Evaluerings

I de senere årene er det utført en forskningsbasert evaluering (Malmin 2001, 2002, 2005) om skoling av lærere, skolenes bruk av programmet og oppleggets såkalte effekt på elevatferd.

Lærere som deltar på opplæringskursene, rapporterer via spørreskjema at de i høy grad opplever kursene som metodisk og innholdsmessig gode med høyt fokus på konkret og praktisk pedagogikk. Når det gjelder bruk av programmene, varierer dette sterkt fra systematisk bruk til tilfeldig bruk og til ingen bruk. Lærere som svarer på spørreskjema, oppgir at de i varierende grad benytter opplegget i 1–2 år etter de har mottatt skoling. Etter en tidsperiode på to år er programmet ikke benyttet i noen særlig utstrekning (Malmin 2001).

For å måle oppleggets effekt på elevatferd ble det gjennomført en pilotundersøkelse (Malmin 2002) og en 3-årig undersøkelse med pre- og posttestdesign. I alt 716 av 740 elever følges fra 5. til 7. trinn. Undersøkelsen er basert på elevenes selvrapportering ved bruk av spørreskjema. Utvalget er fordelt på 15 skoler, hvorav åtte skoler utgjør intervensjonsgruppen, og sju skoler utgjør kontrollgruppen. I rapporten Malmin (2005) er det foretatt separate analyser av henholdsvis funn fra pretest og posttest, men det er ikke foretatt analyser om endring fra pre- til posttest. Ut fra dette kan vi ikke si noe om det er ulike endringer i intervensjonsgruppen og kontrollgruppen fra 5. til 7. trinn. I den designen som Malmin (2005) refererer til, vil en eventuell effekt fremkomme ved at elevene i intervensjonsskolene statistisk sett har endret atferd, og at det er statistisk sikker forskjell over tid. Det fremkommer ikke av studiet.

Evalueringsdesignen har styrke ved at den bruker pre- og posttester, samt kontrollgruppe. Datamaterialet og faktorene er omfattende, men måten studiet er analysert på, gir ikke svar på effekter eller endring av elevatferd.

Vurdering og anbefaling

"Det er mitt valg" synes å vektlegge viktige momenter når det gjelder å utruste elevene med grunnleggende sosiale ferdigheter og kompetanse. At programmet fokuserer på elevmiljøet, synes å øke verdien av programmet. Varierte arbeidsformer og metoder fremstår også som en styrke. Det er betydelige mangler i evalueringen, og vi anbefaler en ny analyse av datamaterialet som inkluderer en analyse av endring fra pre- til posttest. Senere datainnsamlinger kan bidra til å replikere eventuelle effekter på elevatferd.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 2: Program med god sannsynlighet for resultater. Forskergruppen vurderer at opplæringsprogrammet med stor sannsynlighet gir resultater i å utvikle generell sosial kompetanse.

Du og jeg og vi to

Hovedfokus/innsatsområde

"Du og jeg og vi to" er et rammeprogram for systematisk å fremme barns sosiale kompetanse. Det er videre fokus på kompetanseutvikling for det samlede personalet. Programmet er utviklet i Norge gjennom flere studier i ulike barnehager siden 1993.

Skoleslag/årstrinn

Det retter seg primært mot barnehagen, men også mot barnetrinnet (1.-4. trinn).

Utgiver

Kari Lamer

Materiell

"Du og jeg og vi to" (1997) består av tre deler:

- Håndboka – beskriver det praktisk-metodiske opplegget og omfatter tre deler: Temaheftet, Her og nå-heftet og Basisheftet (ny revidert utgave høsten 2006).
- Teoriboka – gir det teoretiske grunnlaget for arbeid med utvikling av sosial kompetanse i pedagogiske institusjoner.
- Barneboka – består av 25 barnefortellinger om Truls og Trine som beskriver barnas daglige liv og utfordringer.

Kostnader og tidsbruk

De direkte kostnadene knytter seg til innkjøp av materiell (hefter/bøker). Det er ikke krav om at de ansatte i den enkelte pedagogiske virksomhet eller kommune, som skal ta i bruk programmet, må gjennomgå en opplæring. Men det går med en tidsressurs for å ta programmet i bruk. Programmet er utviklet med sikte på å være tilpasset sentrale mål for barnehagen og grunnskolen. Dette vil kunne gjøre det lettere å integrere programmet i både barnehagens og skolens struktur, planer og øvrige aktiviteter. Det gis tilbud om veiledning under implementeringen av programmet, men det stilles ikke krav om det.

Målgruppe elever

Barnehagebarn og elever på barnetrinnet (3-9 år).

Mål

Målsettingen for programmet er å bidra til å ivareta og fremme alle barns sosiale kompetanse, samt å forebygge og behandle atferdsvansker som utagerende og innadvendt problematferd. Rammeprogrammet er proaktivt og retter seg mot alle barn, inkludert risikobarna og barn med spesielle behov, samtidig som en positiv selvpoppfatning hos det enkelte barn også skal ivaretas og fremmes. Sosial kompetanse operasjonaliseres i fem delområder:

- Empati
- Prososial atferd
- Selvkontroll
- Selvhevdelse
- Lek, glede og humor

Arbeidsmåter og aktiviteter

Programmet består av en strukturert og en ustrukturert del. Den strukturerte delen tar utgangspunkt i 25 barnefortellinger der hver fortelling danner grunnlaget for en tema-samling. Her er det beskrevet eksempler på situasjoner der det vises sosialt kompetent atferd og manglende sosial kompetanse. Samlingene konsentreres om dialog og samtaler knyttet til fortellingene. Det legges også opp til at det kan tas i bruk aktiviteter som rollespill og rollelek ved for eksempel bruk av dukker, tegninger, sanger, rim, regler og bruk av barnebøker.

Den ustrukturerte delen i programmet skal anvendes for å knytte den sosiale kompetansen til daglige situasjoner i barnehagen/skolen. Her vektlegges også den rollen de voksne har. Det beskrives ulike metoder som kan anvendes både for å bygge opp et godt samspillsklima barna imellom, og metoder som kan anvendes i de voksnes samspill med barna. Det er videre blant annet lagt ved skjema for observasjon av barn, beskrevet problemløsningsstrategier, vektlagt modellering og barn–voksen-relasjoner samt vist hvordan vurdering av barnas sosiale kompetanseutvikling bør foregå.

Teoretisk/empirisk grunnlag

Programmet er teoretisk fundert over et bredspektret område. Det henvises til litteratur om sosial utvikling og problematferd i norsk sammenheng (Haug, Nordahl, Ogden, Rye og Sørli), og det er lagt vekt på internasjonale tilnærminger (Bloom, Garbarino, Gresham og Elliott, Katz og Mead). Programmet bygger blant annet på en analyse av fem kompetanseutviklingsprogrammer, herunder "Steg for steg". Det er videre gjennomført en kritisk analyse av barnehagens tradisjon som lærings- og utviklingsarena for sosial kompetanse, hvor forfatteren kommer fram til at den kognitive og emosjonelle utviklingen må ses som en helhet. Gjennom oppbygging av en teoribok og en håndbok sikres en god sammenheng mellom teori og praksis.

Implementeringsstrategier

Programmet vektlegger en tilnærming som balanserer de ansattes "troskap" mot de sentrale elementene i programmet med en stor grad av pedagogisk frihet, noe som gir de ansatte handlingsrom i det lokale utviklingsarbeidet med programmet. For å lykkes med å oppnå denne balanserte implementerings-strategien stilles det store krav til de ansattes evne til aksjonslæring der teamarbeid og felles refleksjon blir viktig. I tillegg beskrives betydningen av pedagogisk ledelse og læreplankompetanse som sentralt i implementeringen.

Det gis tilbud om veiledning under utprøvingen av programmet, men det stilles ikke krav om det. Det legges heller ikke opp til nettverksetablering mellom ulike virksomheter som benytter programmet, men det anbefales at flere barnehager/skoler i en kommune går sammen i et utviklingsarbeid støttet av kommunen.

Programmet har en betydelig spredning først og fremst i barnehagen. En rapport fra 2004 (Gulbrandsen og Sundnes) viste at 57 % av et landsomfattende utvalg på 1000 barnehager (både private og offentlige) brukte programmet. Hele 70 % av de store kommunale barnehagene i utvalget brukte programmet. I tilstandsrapporten for grunnskolingen (Læringssenteret 2003) framgår det at programmet også har en viss utbredelse på barnetrinnet. Disse registreringene av utbredelse sier ingenting om kvalitet eller resultater av implementeringen.

Evaluering

Det er foretatt aksjonsorientert forskning gjennom fire undersøkelser i forbindelse med utviklingen av programmet mellom 1993 og 2004. Denne vurderingen tar utgangspunkt i nyere forskning og bygger på følgende to evalueringsstudier:

1. Januar 1996-juni 1997 – utprøving av tredje utgave av "Du og jeg og vi to". Utvalget bestod av 18 heldags kommunale barnehager i to nabokommuner til Oslo. Til sammen 1100 barn. Måleinstrumentet som ble anvendt i denne undersøkelsen, er en tilpasning av Gresham og Elliots (1990) "Social Skills Rating System Questionnaire" (SSRS) til førskolen. Fire datainnsamlinger ble gjennomført: før, etter og to ganger underveis i prosjektperioden på 1½ år. Informanter var de pedagogiske lederne i barnehagene.
2. August 2001-juni 2004. Utvalget bestod av en forsøksgruppe på sju barnehager i en nabokommune til Oslo, mens sju andre barnehager i samme kommune var sammenligningsgruppe. Til sammen 1426 barn. Utvalget var ikke tilfeldig. En videreutviklet versjon av SSRS ble anvendt som måleinstrument. De pedagogiske lederne var informanter.

Resultatene fra disse to undersøkelsene er beskrevet i en rapport til Skedsmo kommune/Fylkesmannen i Oslo og Akershus (Lamer og Hauge 2005). Intervensjonseffekter ble analysert i form av såkalte ANCOVA-analyser hvor forskjellen mellom intervensjonsgruppen og sammenligningsgruppen ble analysert etter henholdsvis ett år, to år og tre år, med kontroll for tidligere nivå, kjønn og alder. For utagerende problematferd var det statistisk effekter etter første og andre året. For innagerende problematferd var det effekt etter første året. Analyser av nivået ved siste måling viste at tiltaksgruppen hadde et lavere nivå av utagerende og innagerende problematferd enn sammenligningsgruppen, selv etter at en tok hensyn til nivået av problematferd ved prosjektstart. I forhold til sosial kompetanse viste analysen ingen konsistente resultater som omhandlet forandring over perioden som helhet. Det er ikke foretatt studier av bruken av "Du og jeg og vi to" på barnetrinnet. Forskergruppen tilrår at det gjennomføres en evaluering med fokus på utprøving og måling av barnetrinnsbarnas utvikling av sosial kompetanse innenfor de målområder programmet fokuserer på. Vi vil anbefale at det også her evalueres etter en design som måler effekten på individnivå og med flere informantgrupper med før- og ettermålinger og sammenligningsgrupper.

Vurdering og anbefaling

"Du og jeg og vi to" framstår som et gjennomarbeidet og utprøvd program for læring av sosial kompetanse og reduksjon av problematferd. De sterke sidene er den brede teoretiske tilnærmingen og tilknytningen til barnehagens praksis. Programmene har klart definerte implementeringsstrategier som forankrer tiltaket over tid. Det kan legges sterker vekt på at ansatte i barnehagen får opplæring og ansvar for gjennomføringen. Det er positivt at programmet er utviklet i Norge over flere år.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 3: Program med dokumenterte resultater. Programmet bygger på forskningsbasert kunnskap som gir støtte til antakelser om positive resultater, og har gjennom evaluering dokumentert positive resultater av programmet i forhold til barnehagebarn. Det foreligger ennå ikke forskning om programmet på barnetrinnet, men det anses som sannsynlig at programmet vil føre til positive resultater. Det må likevel tas et visst forbehold om å gi en entydig anbefaling i forhold til bruk på barnetrinnet. Forskergruppen anbefaler at programmet til bruk i norske skoler følges opp med evalueringer.

Kreativ problemløsning i skolen (KREPS)

Hovedfokus/innsatsområde

Sosial kompetanseutvikling for reduksjon av problematferd.

Skoleslag/årstrinn

8.-10. trinn.

Utgiver

Høgskolen Stord/Haugesund. Utprøving av opplæringsprogrammet har vært utført av Statens utdanningskontor i Hordaland, men ansvaret for oppfølging og videreutvikling er nå overført til Høgskolen Stord/Haugesund.

Programmet er oversatt og tilpasset til norske forhold. Orginaltittelen er: Reasoning and re-acting. A handbook for teaching cognitive skills. Programmet er utviklet av Fabiano og Porporino. Programmet er under videreutvikling og vil fremstå i en ny versjon.

Materiell

Programmanualen "Kreativ problemløsning i skolen" beskriver et tematisk inndelt undervisningsopplegg i ni kapitler med tilhørende lærerveiledning. Temaene presenteres og gjennomgås i en bestemt rekkefølge og etter en progresjonsplan. Programmet omfatter 58 leksjoner.

Kostnader og tidsbruk

Programmet er ettårig og krever ca 70 undervisningstimer fordelt over skoleåret (3-4 timer per uke).

Målgruppe elever

Opplæringsprogrammet retter seg mot elever som oppleves å ha problematferd.

Mål

- Gi elevene med samhandlingsproblemer et undervisningsopplegg som styrker deres sosiale kompetanse og sosiale ferdigheter.
- Gi lærere et verktøy som de kan bruke i arbeidet med elever som har behov for å styrke sosial utvikling.
- Gi skolen et opplæringsprogram som kan brukes til å utvikle elevenes sosiale kompetanse.

Arbeidsmåter og aktiviteter

Et strukturert sosialt kunnskaps- og ferdighetstreningssprogram med vekt på individuell evne til problemløsning, selvkontroll (takle følelser, særlig sinne), verdivalg, selvhevdelse, empati, kreativ og kritisk tenkning. Hovedvekt på kognitivt rettet metode der kunnskap og informasjon om de ulike temaene i programmet kombineres med gruppedrøftinger og bruk av rollespill. KREPS er et sekundærforebyggende tiltak rettet mot elever på 8., 9. og 10. trinn som oppfattes som atferdsproblematiske. Lærere velger ut aktuelle elever til tiltaket – det er ikke beskrevet klare utvalgsriterier for deltakelse. Tiltaket organiseres som et gruppertilak utenfor ordinær undervisning.

Det er gjerne 1-2 grupper ved den enkelte skole, og hver gruppe består av 4-10 elever. Særskilte instruktører er ansvarlige for den praktiske gjennomføringen. Kommunene rekrutterer og står for kursing av instruktører.

Høgskolen Stord/Haugesund har etablert et utdanningstilbud som blant annet bygger på KREPS.

Teoretisk/empirisk grunnlag

Kognitiv psykologi. En versjon av "Cognitive skills training programme" (Fabiano og Pororino) utviklet for bruk i norske skoler, utarbeidet på grunnlag av det kanadiske programmet "Ny start" som benyttes overfor innsatte i fengsel i flere land. Tiltaksprogrammets innhold er relatert til L97.

Implementeringsstrategier

Det anbefales at opplæringsprogrammet utføres slik det er beskrevet med den oppsatte rekkefølgen av leksjoner samt innhold og arbeidsmetoder.

Under utprøving av programmet har det vært gjennomført oppfølging av skolene gjennom prosjektgrupper og prosjektkoordinatorer. Det er egne instruktører som er ansvarlige for den enkelte elevgruppe, og instruktørene har gjennomgått en egen sertifisering. Implementeringsrutiner og gjennomføringsrutiner er under vurdering.

Det er en eksplisitt implementeringsstrategi preget av klar forankring, en strukturert, progressiv og faglig plan med tydelig ansvars- og oppgavefordeling, samt planlagte strategier for måloppnåelse og evaluering. Opplærings- og veiledningsopplegget for lærere/instruktører anses som nødvendig og relevant.

Evaluering

Evaluering av programmets første versjon er foretatt av Institutt for samfunnspsykologi, Universitetet i Bergen (Manger, Eikeland og Asbjørnsen 1998, 1999, 2000). Det foreligger fem delrapporter fra evalueringen samt en sluttrapport fra Statens utdanningskontor i Hordaland.

Resultatene av evalueringen antyder et noe bedre generelt læringsutbytte og høyere trivsel blant elevene i KREPS. Samtlige informanter var positive til programmet. Det fremkom en signifikant positiv, men liten endring i sosial kompetanse fra pretest til posttest. Det var videre signifikante positive forskjeller i empati og "locus of controle" mellom utprøvings- og sammenligningsgruppen og en positiv tendens til endring i problematferd.

Evalueringsundersøkelsene (Manger, Eikeland og Asbjørnsen 1998, 1999, 2000) som er utført på programmets første versjon, er gjennomført på en hensiktsmessig måte og er godt beskrevet. Evalueringen gir et tilstrekkelig empirisk grunnlag for å trekke slutninger om aktørenes opplevelse av programmets relevans og nytteverdi. Evalueringen gir grunnlag for å kunne trekke relative slutninger om effekten. Det ble oppnådd positive og enkelte signifikante effekter i utprøvingen av KREPS. I et risiko- og forebyggingsperspektiv kan begrensede effekter ha sentral betydning og praktisk signifikans. Positivt utbytte er hovedsakelig registrert i selve treningssituasjonen, men i liten grad i den ordinære klassen og i elevenes egenvurderinger. Når KREPS nå er under bearbeiding, anbefales det at programmet i sin nye, videreutviklede versjon evalueres gjennom systematisk modellforsøk inklusive en parallell evalueringsstudie med eksperimentell og longitudinell design.

Vurdering og anbefaling

Tiltaksprogrammet har et klart teoretisk og erfaringsbasert grunnlag, med en klar implementeringsstrategi. KREPS er et tiltak som synes å ha et tilstrekkelig omfang, og som dessuten er prøvd ut på en systematisk måte i Norge. Det er imidlertid store endringer av programmet både når det gjelder innhold og implementering. Forskergruppen mener derfor at det ikke foreligger dokumentasjon om resultater av programmet, selv om den tidligere versjonen av KREPS er evaluert og framstår som et lovende tiltak på ungdomstrinnet.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 2: Program med god sannsynlighet for resultater. Forskergruppen vurderer at opplæringsprogrammet med stor sannsynlighet gir resultater i å utvikle generell sosial kompetanse, forebygging og endring av problematferd. Den nye versjonen av KREPS bør følges med evaluering for å dokumentere resultatene av det nye programmet.

Læringsmiljø og Pedagogisk analyse (LP-modellen)

Hovedfokus/innsatsområde

Modellens hovedfokus er rettet mot den enkelte lærers pedagogiske praksis og utfordringer som finnes der. Målet er å endre betingelser i læringsmiljøet som opprettholder problemet, med henblikk på å skape gode forhold for både sosial og skolefaglig læring hos alle elever.

Skoleslag/årstrinn

Modellen er utviklet for bruk i grunnskolen.

Utgiver

Lillegården kompetansesenter, Statped.

Materiell

Kursmateriell er utviklet av Lillegården kompetansesenter og Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring:

- Brosjyre
- Tre veiledningshefter (teorihefte, modellhefte og veilederhefte)

Kostnader og tidsbruk

Prosjektet har et tidsperspektiv på tre år. Lærerne skal ha 18 lærergruppemøter i året à 1-1,5 time. Hver skole skal ha en prosjektkoordinator som skal bruke minimum to timer pr. uke til koordineringsarbeid. Skolene setter av tid til opplæring, planlegging, koordinering og utveksling av erfaring, som beskrevet i samarbeidsavtalen. Det skal settes av tid til lesing av faglitteratur. I tillegg deltar eksterne veiledere i tre opplæringssamlinger.

Skolene betaler en egenandel for lokale kursdager og materiell/bøker til alle deltakerne:

Antall elever	Egenandel pr. år
skoler med færre enn 50 elever	kr 12 000
skoler med 50 til 100 elever	kr 15 000
skoler med 100 til 200 elever	Kr 17 000
skoler med 200 til 300 elever	Kr 20 000
skoler med over 300 elever	Kr 22 000

Deltakerkommunene dekker selv utgifter til servering, leie av lokaler (eks. fagdag, nettverk), reise/diett, vikar, osv. for egne deltakere på eksterne og interne arrangement.

Målgruppe elever

Alle elevene på skolen.

Mål

Hovedmålene med modellen er å etablere læringsmiljøer på skolene med gode betingelser for både sosial og skolefaglig læring hos alle elever. De overordnede målene i strategiene er forankret i systemteori så vel som i empirisk forskning.

Arbeidsmåter og aktiviteter

LP-modellen er en analysemetode, som lærerne på skolen kan anvende for å få en eksplisitt forståelse av de faktorene som kan utløse og opprettholde atferds- og læringsproblemer på skolen. Modellen er oppdelt i faser med en analysedel som omfatter målformulering, innhenting av informasjon, analyse og refleksjon, og en strategi- og tiltaksdel som omfatter utvikling av strategier og tiltak, gjennomføring, evaluering og revidering. Lærerne arbeider med egne utfordringer i grupper på 5-6 lærere. Eksterne veiledere (i stor grad PP-tjenesten) veileder gruppen minimum to ganger pr. semester.

Teoretisk/empirisk grunnlag

LP-modellen er en systemteoretisk analysemodell som er utviklet både ut fra en teoretisk tilnærming og empiriske bidrag knyttet til elevenes læring og utvikling i skolen. Det gjelder særlig systemteori og forskning knyttet til elevenes læring og atferd. Det empiriske grunnlaget består av dokumentasjon av en rekke variabler som samvarierer med atferdsproblemer og læring i skolen.

Implementeringsstrategier

Det er utarbeidet klare strategier for hvordan LP-modellen skal implementeres på skolen, og det er beskrevet fire grunnleggende forutsetninger for en vellykket implementering av LP-modellen:

1. Opplæring av de ansatte. Dette skal ivaretas gjennom en regelmessig og omfattende opplæring av skoleledere og lærere både før og underveis i prosjektperioden.
2. Skolens kultur forsøker en å ta hensyn til i utvelgelsen av skolene. Det innebærer at lærerne ønsker å samarbeide etter prinsippene i LP-modellen.
3. Forpliktelse til å bruke modellen. Dette prøver en å ta vare på gjennom samarbeidsavtalen, spesifikk opplæring og regelmessig veiledning.
4. Tilpasning til lokal kontekst. Selve modellen er utviklet for å ivareta en tilpasning til lokal kontekst.

Evaluerings

Evalueringen er gjennomført som en spørreskjema-undersøkelse med pre-/post design og sammenligningsgruppe. Det er 20 mnd. mellom første og andre måling. Det inngår også måling av prosessvariabler i prosjektperioden, både dokumentasjon av tiltak og en intervjuundersøkelse vedrørende lærernes opplevelse av modellen og implementeringsstrategiene. Evalueringen omfatter 14 skoler i intervensjonsgruppen og 10 skoler i sammenligningsgruppen, og den er foretatt på mellomtrinnet og ungdomstrinnet. Evalueringen er en flerinformantstudie der både elever, lærere og foreldre har deltatt. Det er ikke foretatt tilfeldig utvelgelse til intervensjons- og sammenligningsgruppene. Skolene som var med i utviklingsprosjektet, antas å være relativt representative for grunnskolen i Norge m.h.t. sosiodemografiske forhold. Utvalget bestod imidlertid utelukkende av skoler med en klar egeninteresse av å delta i prosjektet.

Av evalueringsrapporten framgår det at det eneste utvalgsriteriet for intervensjonsskolene bestod i en klar egeninteresse av å delta i prosjektet.

Analyser av utviklingen fra første til andre måling ved intervensjons- og sammenligningskolene er foretatt gjennom variansanalyser og beregning av effektstørrelser. Resultatene for intervensjons- og kontrollskolene er sammenlignet, og effektstørrelser er regnet ut for å vurdere forskjellene i utvikling mellom prosjektskoler og kontrollskoler (Nordahl 2005).

Resultatene viser at elevvurdert problematferd (bråk og uro, mobbing), lærervurdert sosial kompetanse og skolefaglige prestasjoner har blitt bedret i større grad i intervensjonsskolene sett i forhold til sammenligningsskolene. Videre er det også rapportert positiv utvikling innenfor læringsmiljøet i intervensjonsskolene. Dette gjelder områder som relasjonene mellom lærer og elev, relasjonene mellom elevene i klasser og grupper, klasse-/gruppeledelse, struktur på undervisningen, samarbeid mellom lærerne, elevenes trivsel på skolen, lærernes syn på elevene og samarbeid mellom skole og hjem.

Vurdering og anbefaling

Modellens sterke side er at det bygger på forskningsbasert kunnskap som gir grunn til å anta at de positive resultatene m.h.t. reduksjon av problematferd er et resultat av modellen. Klare strategier er utarbeidet for implementering av modellen, og det er lagt vekt på forankring av tiltaket over tid og at de ansatte ved skolen har ansvaret for gjennomføring av modellen. Evalueringsdesignen er styrket ved bruk av pre- og posttester og bruk av sammenlikningsgrupper. Utvalgskriteriet var basert på en klar egeninteresse hos skolene av å delta i prosjektet. Denne foreløpige evalueringen av LP-modellen i Norge dokumenterer positive effekter av programmet. Evalueringen bør følges opp av videre evalueringsstudier med henblikk på både korttids- og langtidseffekter.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 3: Program med dokumenterte resultater. Evalueringen bør likevel følges opp av videre evalueringsstudier med henblikk på både korttids- og langtidseffekter.

Olweus-programmet mot mobbing og antisosial atferd

Hovedfokus/innsatsområde

Programmet tar sikte på å redusere og forebygge mobbing og antisosial atferd på skolen.

Skoleslag/årstrinn

Grunnskolen 1.-10. trinn.

Utgiver

Olweus-gruppen mot mobbing, HEMIL-senteret, Universitetet i Bergen og BVP-Olweus.

Materiell

- Olweus' kjerneprogram mot mobbing og og antisosial atferd – en lærerveiledning.
- Olweus' spørreskjema om mobbing til elever på nynorsk og bokmål og tilhørende statistikkprogram (BVQ-Stat).
- Mobbing blant barn og unge. Veiledningshefte til foreldre.
- Videreføring av Olweus-programmet mot mobbing og antisosial atferd.
- Flere videofilmer.

Faglitteratur:

- *Mobbing i skolen – Hva vi vet og hva vi kan gjøre.*

Kostnader og tidsbruk

Innføringsperioden for programmet varer i 18 måneder. Omkostninger knytter seg til fire forskjellige områder: (1) innkjøp av materiell, (2) bruk av Olweus' spørreskjemaundersøkelse, (3) skolens egenfinansiering i form av personalressurser, (4) utdanning og godtgjørelse til lokale instruktører.

Skolen må ha en tilknyttet *instruktør* for å gå i gang med Olweus-programmet. Opplæringen av instruktørkandidatene skjer på deltid parallelt med kandidatenes øvrige jobb. I løpet av ca. 20 måneder deltar kandidatene 11-12 hele dager med undervisning og veiledning. Skolen/kommunen skal dekke kostnadene ved skolens bruk av instruktør, svarende til ca. 10 % stilling.

Personalets tidsbruk omfatter særlig deltakelse i pedagogiske samtalegrupper og forbedringer til disse (1/2 times lesetid pr. person pr. uke), men også deltakelse på personalsamlinger og foreldremøter i forbindelse med programmet. Skolene må regne med en tidsbruk til samtalegruppene på 35-50 timer totalt pr. ansatt av den ubundne tiden til Olweus-programmet over de 18 månedene innføringsperioden varer.

Nøkkelpersoner på skolen som får sin utdanning av instruktørene, må frikjøpes tilsvarende 4-5 hele dager i forbindelse med kurs eller samlinger med skolens instruktør. For hver av nøkkelpersonene skal det avsettes totalt en time pr. uke til for- og etterarbeid i de pedagogiske samtalegruppene.

Skolen må også sette av tid til den som skal være *koordinator* for programmet ved skolen.

Kostnader i forbindelse med opplæring av skolens nøkkelpersoner og koordinator, totalt ca. 4-5 hele dager innenfor innføringsperioden, må dekkes av kommunen/den enkelte skole. Det kan gjennomføres fellesopplæring av nøkkelpersoner for flere skoler når kommunen eller regionen deltar i programmet med flere skoler.

Kostnadene til materiell vil variere med antall ansatte på skolen. Rabattordninger gjør disse kostnadene lavere dersom flere skoler i kommunen deltar i programmet. I gjennomsnitt ligger materiellkostnadene på 300-400 kr pr. ansatt.

Olweus' spørreundersøkelse om mobbing blant elevene skal gjennomføres ved oppstart og etter ett år.

Etter innføringsperioden på 18 måneder blir skolen sterkt anbefalt å fortsette anti-mobbearbeidet med programmet etter en spesifisert plan for vedlikehold/videreføring med en mindre ressursinnsats.

Målgruppe elever

Programmet retter seg mot alle elevene på skolen. Spørreundersøkelsen gjennomføres kun for elever på 3.-4. trinn og høyere. Spørreskjemaet kan også brukes i videregående opplæring.

Mål

Hovedmålene med tiltaksprogrammet er (1) å redusere eller fullstendig fjerne eksisterende mobbeproblemer både i og utenfor skolemiljøet, (2) å forebygge forekomsten av nye slike problemer og (3) å få til bedre kameratrelasjoner på skolen og skape forhold som gjør det mulig for mobbede og mobbende elever å trives og fungere bedre i og utenfor skolemiljøet.

Arbeidsmåter og aktiviteter

Forutsetningene for tiltaksprogrammet er bevissthet og engasjement hos de voksne i skolemiljøet. Oversikt over kjerneprogrammet:

Tiltak på skolenivå

- undersøkelse med spørreskjema
- studiedag om mobbing
- bedre inspeksjonssystem
- pedagogiske samtalegrupper
- opprettelse av samordningskomité

Tiltak på klassenivå

- klasse-/grupperegler mot mobbing
- regelmessige klasse-/gruppemøter (med elevene) klasseforeldremøter

Tiltak på individnivå

- alvorlige samtaler med mobbere og mobbeofre
- samtaler med foreldrene til innblandede elever
- utforming av individuelle tiltaksplaner

Teoretisk/empirisk grunnlag

De forskjellige intervensjonsformene på skole-, gruppe- og individnivå bygger på enkelte nøkkelp prinsipper som er utledet av skandinavisk og internasjonal forskning innenfor området, i tillegg til forskningsbaserte utviklingsarbeider som siden 1980-årene har vært gjennomført av forskningsenheten ved Olweus-gruppen, HEMIL-senteret, Universitetet i Bergen. Disse nøkkelp prinsippene sikter på å skape et skolemiljø, og helst også et hjemmemiljø, som er karakterisert ved positiv interesse og engasjement fra de voksnes side sammen med faste grenser for uakseptabel atferd. I tillegg kommer konsekvent bruk av ikke-fysiske, ikke-fiendtlige konsekvenser ved regelbrudd. Et sentralt mål for programmet er å minske mulighetene for og belønning av mobbeatferd. Det er samsvar mellom programmets teoretiske forankring og annen teori/empiri innen feltet eller problemområdet.

Implementeringsstrategier

Det er utviklet klare implementeringsstrategier for programmet, som er i samsvar med generelle prinsipper for implementering i skolen. Dette innebærer:

- (1) Det etableres en samordningskomité med overordnet ansvar for iverksetting og gjennomføring av tiltaksprogrammet ved skolen.
- (2) I tillegg blir det opprettet pedagogiske samtalegrupper bestående av skolens personell (med opp til 15 personer i hver gruppe), som ledes av utplukkede nøkkelpersoner samtidig som arbeidet samordnes av en koordinator. Endelig blir en instruktør i programmet, som kan være ekstern eller intern, knyttet til skolen. Både instruktører, nøkkelpersoner, koordinatorene og medlemmene av samordningskomiteen får i varierende grad spesialutdanning i programmet.
- (3) Det arrangeres en form for oppstartsmøte, en dagskonferanse, hvor lærerne deltar for å evaluere den aktuelle situasjonen og planlegge programmet.

Evaluerings

Programmet har hatt en betydelig utbredelse både i Norge, hvor det har vært implementert nasjonalt som en del av regjeringens handlingsplaner, og i utlandet. Det meste av programmateriellet finnes oversatt til engelsk, svensk og islandsk. Det har vært gjort meget omfattende evalueringer av programmet, som har vært publisert i vitenskapelige, internasjonale tidsskrifter. Det oppgis at det, på grunn av en nasjonal implementering, ikke har vært mulig å anvende en klassisk eksperimentell design med tilfeldig utvalg og kontrollgruppe, hvor man kan kontrollere for vanlige feilkilder ved effektstudier, nemlig "historie" (at effekten skyldes andre forhold enn programmet) og "modning" (naturlige aldersrelaterte forandringer). Disse vanskelighetene er ganske raffinert forsøkt løst gjennom en såkalt "kvasi-eksperimentell design", som gjør bruk av en tidsforskjøvet forskjell mellom homogene aldersgrupper. Det vil si at man for eksempel har sammenliknet en 5.klasse som ikke har deltatt i intervensjonen (ved Tidspunkt 1), og anvendt denne som kontrollgruppe for en 5.klasse som har svart på spørreskjemaene for ett år siden (som 4. klasse ved Tidspunkt 1) og har deltatt i programmet i åtte måneder og har svart på spørreskjemaene også ved Tidspunkt 2 (ett år senere). Dette sikrer også demografisk homogenitet, idet elevene på samme skole kan antas å komme fra samme område. Det er således en design som i stor grad sikrer at effekten skyldes intervensjonen og ikke andre faktorer. En av de seks rapporterte evalueringsstudiene har brukt en mer tradisjonelt pre-/post-design med vanlig intervensjons- og sammenlikningsgruppe. Ved de fortløpende evalueringene i perioden 2001-2003 har de innsamlete dataene karakter av (kort) tidsserie, noe som gir spesielle fordeler når det gjelder tolking av resultatene.

Hovedresultatene fra den første evalueringen (prosjekt 1983-85) viser

- (1) en betydelig reduksjon av mobbeproblemer i prosjektperioden etter henholdsvis 8 og 20 måneder
- (2) en betydelig reduksjon av det totale antall mobbere og mobbeofre
- (3) at den dokumenterte reduksjonen i de fleste tilfellene var på ca 50 prosent
- (4) at effektene av programmet var like sterke eller enda noe sterkere etter 20 måneder enn etter 8 måneder
- (5) at mobbeatferden ikke ble flyttet utenfor skolens område
- (6) at det også ble en klar reduksjon i antisosial atferd i form av vandalisme, tyveri og skulk
- (7) at elevenes trivsel på skolen økte

I denne evalueringen ble det i tillegg til selvrapportering også brukt en form for kamerat-vurderinger og lærervurderinger, begge med positive resultater.

I de fem senere evalueringene, med til dels meget store undersøkelsesgrupper (totalt mer enn 40 000 elever fra mer enn 300 skoler), er det igjen påvist sterk og systematisk reduksjon av mobbeproblemer (selvrapporter), særlig på barnetrinnet, vanligvis med en reduksjon på 30-60 prosent. Oppfølgingsstudier har også vist at effektene ser ut til å være like sterke eller enda noe sterkere etter to år (6 måneder etter at innføringsperioden på 18 måneder er over). Resultatene for ungdomstrinnet har generelt vært noe mindre sterke og mer variable enn for barnetrinnet. Nyere analyser tyder på at det sannsynligvis trengs mer tid (ca to år) for å oppnå like gode resultater på ungdomstrinnet som på barnetrinnet.

Olweus-programmet er valgt ut som ett av 10 såkalte Blueprint (Modell)-programmer av en amerikansk ekspertkomité med tilknytning til USAs justisdepartement.

Vurdering og anbefaling

Programmets sterke side er at det har dokumentert effekter som bygger på omfattende forskning med før- og ettermålinger med sammenlikningsgrupper, og som gir grunn til en klar antakelse om at de positive resultatene mht. reduksjon av problematferd er et resultat av programmet. Programmet er forankret i teoretisk og empirisk kunnskap innenfor fagområdet. Programmet er godt utprøvd gjennom flere år både i Norge av programutvikleren og i utlandet hvor flere evalueringer har dokumentert positive resultater. I tillegg er det gjennomført evalueringer med varierende grad av effekter både i Norge og i utlandet. Olweus-programmet er under fortsatt utvikling, og det må forventes at langtidseffekter utover prosjektperioden vil bli dokumentert. Programmet har eksplisitte implementeringsstrategier som forankrer tiltaket over tid, og det er skolen og de ansatte som har ansvaret for gjennomføringen av programmet. Det er utviklet nettbaserte skåringmuligheter, slik at skolene selv kan utføre begrensede evalueringer.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 3: Program med dokumenterte resultater, og faggruppen anbefaler videre bruk av programmet i skolen.

Positiv atferd, støttende læringsmiljø og samhandling i skolen (PALS)

Hovedfokus/innsatsområde

Skoleomfattende tiltak som omfatter alle elever (intervensjon på universelt, selektert og indikert nivå) og ansatte på alle skolens områder.

Skoleslag/årstrinn

Grunnskolenes barnetrinn (1.-7.trinn).

Utgiver

Atferdssenteret, Unirand AS, Universitetet i Oslo

Materiell

- 1) Håndbok for veiledere
- 2) Håndbok for skoler
- 3) Skolelokal tilpasning av undervisningsmateriell, logo og retningslinjer som synliggjør skolens satsing og mål
- 4) Demonstrasjons-DVD
- 5) Informasjonsbrosjyre

Kostnader og tidsbruk

Veiledere (ansatte i Statped og PP-tjenesten)

Kostnader dekkes av statlige tilskudd:

1. år: Opplæring/veiledning (50 % stilling delt på fire skoler)
2. år: Opplæring/veiledning (50 % stilling delt på opptil åtte skoler)
3. år: Veiledning/oppfølging (50-100 % avhengig av antall skoler)

I tillegg reiseutgifter til PALS-veilederen.

Skole

1. år: kr 3000 pr. 10 håndbøker, ca. 15 timer pr. uke (team- og personalmøter) + ev. vikarutgifter.
2. år: kr 15 000 undervisnings-/forbruksmateriell, ca. 15 timer pr. uke (team- og personalmøter) + ev. vikarutgifter.
3. år: kr 1500 lisens for kartleggingsdatabase, ca. 15 timer pr. uke (team- og personalmøter) + ev. vikarutgifter.

I tillegg kommer utgifter (arbeidstid, ev. reise) til lokale/regionale nettverksmøter fire ganger pr. år og nasjonal PALS- konferanse en gang pr. år.

Målgruppe elever

PALS har tre målgrupper:

1. Elevgruppen som helhet (universelt forebyggende tiltak).
2. Elever som er i moderat risiko for å utvikle problematferd (selekterte tiltak).
3. Elever som er i høy risiko for eller har utviklet atferdsproblemer (indikerte tiltak).

Mål

Å styrke barns sosiale kompetanse, forebygge og mestre atferdsproblemer på skolen.

Arbeidsmåter og aktiviteter

Tiltaksmodellen består av 1) intervensjonsprogram med forhåndsdefinerte innholdskomponenter rettet mot alle elever, 2) opplæringsprogram for ansatte og 3) implementeringsstrategier for gjennomføring og vedlikehold.

Modellens proaktive tilnærminger vektlegger:

- 1) Fremme utvikling av en felles kultur for utvikling av positiv atferd, sosial kompetanse og god samhandling i hele skolens læringsmiljø. En søker å understøtte positiv samhandling gjennom sosial ferdighetstrening, utdyping av temaer som undervisnings- og klasseledelse, tilsyn og veiledning, og skole-hjem-samarbeid.
- 2) Involvering av alle elever og ansatte gjennom innlæring av noen enkelt formulerte regler (respekt, ansvar, trygghet) med tydelige forventninger til positiv atferd. Systematisk bruk av oppmuntring og belønning for å anerkjenne og motivere prososial atferd. Negativ atferd blir møtt med milde og forutsigbare konsekvenser.
- 3) Systematisk kartlegging (elevatferd og implementeringsgrad) som grunnlag for identifisering av tiltaksbehov, problemløsning, planlegging, gjennomføring og evaluering.

Teoretisk/empirisk grunnlag

PALS bygger blant annet på Pattersons læringsteori om sosial interaksjon og teorien om problemskalering, og inkorporerer i tillegg Bronfenbrenners sosialøkologiske teori. Det sentrale elementet er at negative reaksjoner mot atferdsproblemer i seg selv ikke bidrar til å redusere atferdsproblemer, men må kombineres med forsterkning av positive atferdsmønstre.

Empirisk grunnlag er den skoleomfattende tiltaksmodellen SW-PBIS (School-wide Positive Behavior Intervention & Support) – Horner, Sprague, Sugai, Walker utviklet ved universitetet i Oregon, USA. I tillegg bygger PALS på prinsipper i behandlingsmodellen PMT-O (Parent Management Training - Oregonmodellen) utviklet av Patterson, Forgatch m.fl. Oregon Social Learning Center, USA.

Implementeringsstrategier

Implementeringen av PALS blir sett i sammenheng med behandlingsmodellen Parent Management Training - Oregon (PMT-O), og forankres i nettverksdanning i kommuner og regioner.

Det stilles klare kriterier for deltakelse i programmet:

- 1) Skolen opplever selv behov for tiltak.
- 2) Definere minst ett forbedringsmål.
- 3) Minimum 80 % oppslutning blant de ansatte.
- 4) Aktiv støtte og medvirkning fra skolens ledelse.
- 5) Støtte og medvirkning fra foresatte, skoleeier og støtteapparat (PPT).
- 6) Langsiktig forpliktelse til å prioritere programmet i minst 3-5 år.
- 7) Bidra med evalueringsdata.

Ved starten av programmet nedsetter skolen et PALS-team med fem til sju deltakere som er representativt sammensatt av skolens ledelse og ansatte, PP-tjenesten og FAU. Teamet skal lede og koordinere skolens læringsprosesser og innsats. Implementeringen er bygd opp med tre hovedtrinn, der det inngår et toårig opplæringsprogram og et opplegg for oppfølging og vedlikeholdsveiledning. Det første trinnet pågår gjennom ett skoleår og kalles planleggingsår. Det andre trinnet pågår gjennom de to påfølgende skoleår og har fokus på implementering av tiltak knyttet til henholdsvis det universelle, selekterte og indikerte innsatsnivået. Når opplæringsprogrammet er gjennomført og implementeringsaktivitetene er etablert, starter det tredje trinnet som omhandler vedlikeholdsveiledning. Løpende vedlikeholdsveiledning er en viktig del av implementeringsstrategien for å sikre metodeintegritet.

Evaluering

Programmet er evaluert i en studie som omfattet fire intervensjonsskoler og fire sammenligningsskoler med elever fra 3. til 7. trinn (Sørli og Ogden, innsendt 2006). Evalueringsstudien hadde en såkalt kvasiekperimentell design, hvor en intervensjonsgruppe og en sammenligningsgruppe blir sammenlignet før og etter at intervensjonen har blitt gjennomført.

PALS-skolene viste etter to års gjennomføring en statistisk sikker og sterkere reduksjon i problematferd både i skolemiljø og undervisningsrom enn i sammenligningsskolene (S-skolene). Antall særlig utagerende elever økte i S-skolene, men gikk markant ned i PALS-skolene. De skolene som mest lojalt og systematisk fulgte PALS' forhåndsbestemte innholdskomponenter og teoretiske prinsipper, fikk også best resultater.

Vurdering og anbefaling

PALS er en omfattende intervensjonsmodell som viser resultater i forhold til reduksjon av problematferd på skolenivå. Programmet bygger på et solid teoretisk og empirisk grunnlag. Programmet stiller høye og tydelige krav til deltakelse og oppfølging. Det er omfattende, langsiktig og relativt ressurskrevende. Programmet har både en universell/skoleomfattende forebyggende tilnærming, og en selektiv individuell tilnærming til elever som viser alvorlige atferdsproblemer. Det er satset betydelige ressurser på å utvikle modellen, og det er bygd opp en sterk organisasjon og et kompetent forskningsmiljø for evaluering og oppfølging.

Dokumentasjon av effekter i norsk skole er foreløpig begrenset til en enkeltstudie. Designen som er anvendt i effektstudien, gir muligheter for å undersøke intervensjonseffekter, men har også begrensninger. Resultatene tyder blant annet på klare forskjeller mellom sammenligningskolene og prosjektskolene før intervensjonen, noe som kompliserer tolkning av effektene.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 3: Program med dokumenterte resultater. Faggruppen anbefaler PALS til bruk på barnetrinnet i grunnskolen. Det er sterkt ønskelig at dette programmet følges opp med ytterligere evaluering med sikte på å replikere positive effekter på problematferd under ordinære betingelser.

Skolemegling

Hovedfokus/innsatsområde

Konflikthåndtering og holdningsdanning – megling utført av likemenn/jevnaldrende (peer mediation).

Skoleslag/årstrinn

Grunnskole og videregående opplæring – alle klassetrinn.

Utgiver

Utdanningsdirektoratet

Materiell

- Veiledningshefte for de ansvarlige for innføringen av programmet i kommunen: "Eleven som ressurs i skolen 1 – Veiledning om innføring og gjennomføring av skolemegling".
- Veiledningshefte for lærere: "Eleven som ressurs i skolen 2 – Verkstedhåndbok for skolemegling".
- Veiledningshefte "Evalueringshefte av skolemegling - en steg for steg håndbok".
- Video – "Når eleven tar ansvar".
- Materiell, oppgaver, oversikt over litteratur og videoer er tilgjengelig på Internett.

Skolemegling presenteres som en del av nettstedet for lærings- og oppvekstmiljøet (LOM) på Skolenettet, men har ingen nyere oppdateringer/publikasjoner.

Kostnader og tidsbruk

En sentral del av programmet er opplæring av lærere og elevmeglere. Skolene som bruker programmet, velger vanligvis en ansatt som meglingskoordinator. I tillegg gis det opplæring til en gruppe elever som er meglere. Det er utarbeidet en egen verkstedhåndbok for lærere i grunnskolen. Det skal minimum gjennomføres et dagskurs for elevmeglernes, og de får veiledning av koordinatorene under megling og deltar på øvingssamlinger. Materialet til bruk i programmet ble sendt kostnadsfritt til skolene i prosjektperioden.

Tids- og ressursbruken på egen skole må dekkes over skolens budsjett. Det går ikke fram av sluttrapportene verken fra grunnskolen eller videregående opplæring hva som er omfanget av denne tids- og ressursbruken. Men i beskrivelsene antydes det at det kan gå med ca. en time til hver megling. Det er alltid to meglere med.

Målgruppe elever

Elever (grunnskole og videregående opplæring) og læringer.

Mål

- Bidra til å utvikle et godt, trygt og stimulerende læringsmiljø.
- Programmet skal stimulere til utvikling, utprøving og implementering av holdningsdannende tiltak og modeller for konfliktløsning og megling i grunnskolen og videregående opplæring.
- Programmet skal bidra til allmenn kompetanseutvikling i skolen.
- Programmet skal bidra til å bevisstgjøre barn og unge på holdninger om mobbing og vold og styrke evnen til konstruktiv konfliktløsning.
- Barn og unge skal ansvarliggjøres som partnere og meglere.

Arbeidsmåter/aktiviteter

Selve meglingssituasjonene må betraktes som hovedarbeidsmåten i dette programmet. Tanken er her at den som er involvert i konflikten, best kan håndtere den gjennom direkte kommunikasjon med den andre parten. I konfliktsituasjoner mellom elever skal det på denne bakgrunnen startes megling. Elevene som er i konflikt, møter to meglere som har i oppgave å bidra til kommunikasjon mellom partene og etablere en avtale og skriftlig kontrakt som skal løse konflikten. Etter en tid innkalles partene til oppfølging. Det legges opp til at elevene i størst mulig grad skal bedrive megling uten at læreren eller andre voksne er til stede i meglingssituasjonene, men de skal være tilgjengelige. I opplæringen av meglere legges det vekt på trening i selverkjennelse, samarbeid, innlevelse, aktiv lytting og kommunikasjon. Dette skal sammen bidra til å utvikle samhørighet og aktiv konflikthåndtering.

Teoretisk/empirisk grunnlag

Programmet har en teoretisk referanseramme, men den er ikke helt entydig. Programmet har en forankring i konflikthåndteringsarbeid internasjonalt, bl.a. Conflict Resolution Education (USA, Australia, England) samt i konfliktrådenes arbeid i Norge. Det henvises bl.a. i beskrivelsene til Pikas` forståelse av konflikt, Olweus` definisjon og forståelse av mobbing og Stories tilnærming til konflikthåndtering.

Implementeringsstrategier

Arbeidet med spredning og implementering av Skolemegling har pågått siden 1995. Det startet som et utviklingsprogram lansert som et samarbeidsprosjekt mellom Konflikt-rådene/Justisdepartementet og grunnskolene/Kirke-, utdannings- og forskningdepartementet. Seinere fortsatte det først som et prosjekt for spredning og videreutvikling i grunnskolen og deretter i videregående opplæring. I prosjektperioden for grunnskolen (1998-2001) og for videregående opplæring (2000- 2002) ble det gjennomført en serie regionale og nasjonale konferanser hvor deltakerskolene var invitert til å delta. Programmet har hatt betydelig spredning i Norge, og det er blitt brukt mye ressurser på å spre programmet. Det legges vekt på lokal forankring og eierskap til programmet, og det legges til grunn at kvaliteten på arbeidet avhenger av i hvilken grad man lykkes i dette arbeidet.

Understrekingen av elevmedvirkning og involvering er gjennomgående ved programmet. Elevenes rolle er sentral både i gjennomføring og implementering lokalt.

Det har også blitt gjort lokale forsøk med å utvikle konflikthåndtering som eget valgfag og kompetanseområde i skolen, men dette blir ikke lenger mulig med innføringen av Kunnskapsløftet. Det finnes også eksempler på nyere prosjekter hvor grunnskolen og den videregående skolen i samarbeid med det lokale lensmannskontoret jobber sammen om Skolemegling (Rissa i Sør-Trøndelag). Etter at den nasjonale implementeringen ble avsluttet i 2002, synes implementeringen å være overlatt til den enkelte skole og kommune. Ingen fagmiljø har fått ansvar for koordinering eller for å sikre en implementering av programmet. Det finnes våren 2006 ingen tilgjengelig statistikk over omfang/utbredelse og bruken av Skolemegling, verken i grunnskolen eller i videregående opplæring.

Evaluering

Den første utprøvingen av Skolemegling (1995-97) ble evaluert av Norsk senter for barneforskning (Hansen 1998), jamfør Rapport 2000. Etter dette har programmet ikke vært evaluert. Det finnes ulike rapporter både fra Læringssenteret og Fylkesmannen i Hedmark som beskriver og oppsummerer prosjektene i grunnskolen og den videregående opplæringen, men ingen systematisk evaluering. Det har imidlertid blitt utarbeidet en håndbok for evaluering basert på en engelsk mal som beskriver en mer systematisk selvevaluering av programmet. Det finnes ingen oversikt over i hvilket omfang denne evalueringshåndboken er blitt tatt i bruk. Programmene har ikke dokumentert effekt på aktuelle resultatområder da den evalueringen som ble gjennomført i 1998, har flere svakheter i evalueringsdesignen.

For å kunne anbefale dette programmet til bruk i skolen vil det være behov for å gjennomføre en omfattende evaluering med bruk av kontrollgrupper med før- og ettermåling, som kan dokumentere om programmet har de ønskede effekter i forhold til konflikthåndtering og reduksjon av problematferd.

Vurdering og anbefaling

Skolemegling har hatt stor utbredelse i grunnopplæringen. Siden gjennomgangen i 2000 er programmet utviklet for videregående opplæring, men det foreligger ingen forskningsbasert dokumentasjon om resultatene. Programmet har omfattende, men generelle målsetninger.

Implementeringsstrategier er etablert, men det er en svakhet at det ikke finnes regional eller lokalt faglig koordinering av implementeringen, verken når det gjelder opplæring eller oppfølging. Programmet bør videreutvikles på en slik måte at en klarere presiserer målene for programmet.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 2: Program med god sannsynlighet for resultater. Det bør sikres at implementering av Skolemegling får en tydeligere faglig forankring med klarere ansvar for implementering, oppfølging og evaluering av programmet.

Steg for steg

Hovedfokus/innsatsområde

Undervisningsopplegget Steg for steg har til hensikt å redusere impulsiv og aggressiv atferd og forbedre barnas sosiale kompetanse. Det gjøres ved å øve opp ferdigheter på tre hovedområder: empati, impulskontroll/problemløsning og mestring av sinne.

Skoleslag/årstrinn

Barnehage og grunnskole (1.-7. trinn).

Programmet er tilpasset med egne pakker for barnehagen, 1.–4. trinn og 5.–7. trinn.

Utgiver

Nasjonalforeningen for folkehelsen.

Originalversjonen er amerikansk og heter "Second Step" og ble utviklet av Committee for Children i USA. Nasjonalforeningen for folkehelsen har oversatt og tilpasset den til norske forhold.

Materiell

- Undervisningsopplegg for å auke barns sosiale kompetanse. Barnehagen.
- Undervisningsopplegg for å auke barns sosiale kompetanse. 1.–4. klasse.
- Undervisningsopplegg for å auke barns sosiale kompetanse. 5.–7. klasse.
- Personalveiledning - barnehagen
- Lærerveiledning Steg for steg 1.-7. klasse.

Undervisningspakken består av plansjer, lærerveiledninger, CD, video, plakater og Steg for steg-materiellboks. Plansjene er i A3-størrelse med foto på den ene siden og veiledning til læreren på den andre. I lærerveiledningen er forankring og bruk av undervisningsopplegget beskrevet. I tillegg er det forslag til aktiviteter, sanger og bøker. Videoen med begrunnelse og erfaring fra Steg for steg kan brukes til opplæring av lærerkollegiet og eventuelt til foreldreutvikling. Plakatene tar for seg problemløsning og mestring av sinne-teknikkene. Innholdet er satt sammen slik at det på hvert trinn arbeides med de tre hovedområdene empati, impulskontroll/problemløsning og mestring av sinne. Men innen disse tre områdene er det en progresjon på ulike trinn.

Kostnader og tidsbruk

Materiellet har en fast innkjøpspris. Det antas at man bruker opplegget i barnehagen over 23 uker og i skolen over 20-30 uker. I veiledningen blir det anbefalt at gruppen har en leksjon i uken.

Det er ikke et krav om at barnehagene og skolene deltar på kurs for å bestille og bruke Steg for steg, men det anbefales. Nasjonalforeningen for folkehelsen har utdannet kursledere som tilbyr kurs tilrettelagt for den enkelte skoles/kommunes behov. De anbefaler at ansatte i SFO, foreldrerepresentanter m.fl. deltar.

Målgruppe

Undervisningsopplegget retter seg mot barn i barnehagen og grunnskolens 1. til 7. trinn.

Mål

Steg for steg har til hensikt å lære barn prososiale ferdigheter og redusere impulsiv og aggressiv atferd. Denne overordnede hensikten med programmet bygger på følgende målsettinger:

1. Øke barns evne til å
 - forstå egne og andres følelser
 - ta andres perspektiv
 - vise medfølelse og omtanke for andre
2. Redusere barnas impulsive og aggressive atferd ved å
 - bruke en metode for problemløsning i sosiale situasjoner
 - trene på sosiale ferdigheter
3. Dempe barnas sinnereaksjon ved å
 - få barna til å bli oppmerksomme på hva som gjør dem sinte
 - få dem til å legge merke til hvordan sinnet føles
 - lære dem å bruke teknikker for å dempe sinnet

Arbeidsmåter og aktiviteter

Steg for steg er delt opp i leksjoner som gjennomføres på 30 til 45 minutter. I leksjonen ligger det et forslag til samtale som tar 10- 20 minutter, og som etterfølges av rollespill eller aktiviteter. De siste fem minuttene brukes til avrunding og overføring til praksis. I veiledningen er det angitt forslag til hvordan ferdighetene kan overføres til lek i barnehagen, på skolen, i hjemmet og lignende. Det er lagt opp til at programmet kan anvendes både som leksjoner, når det oppstår ledige øyeblikk, og i praksis. Leksjonene innebærer samtaler i grupper, og en kan selv velge størrelsen på gruppene. I veiledningen for skolen anbefales det at undervisningsopplegget tas i bruk på alle trinn det er beregnet for. Videre anbefales det at kontaktlæreren har hovedansvaret for gjennomføring av opplegget. Et minimum er at to i personalgruppen må arbeide med opplegget.

Teoretisk/empirisk grunnlag

Programmet bygger i stor grad på forskningsbasert kunnskap om empati, impulskontroll og mestring av sinne. Programmet er faglig fundert og har forankring i atferdsteori.

Implementeringsstrategier

Programmet har enkel strategi for implementering. Det er utarbeidet lærerveiledning med råd om hvordan undervisningsopplegget kan gjennomføres. I tillegg er det en veiledning til hver leksjon på plansjenes bakside. Den primære implementeringsstrategien er opplæring av personalet, men det er ikke et krav. På skolenivå er det både mulig at hele skolen bruker programmet, og at enkeltlærere eller grupper av lærere gjennomfører opplegget.

Det er foretatt en kvalitativ implementeringsstudie (Larsen 2005) som har vurdert hvilke organisatoriske og individuelle faktorer som påvirker implementeringen og bruken av Steg for steg i skolen. Hensikten er også å evaluere hvilken betydning implementeringskvaliteten har for resultatene på skolene, men denne studien omfatter ikke resultater på elevnivå. Studien anbefaler sterkere teoretisk grunnlag for opplegget og sterkere krav om opplæring i bruk av materialet. Videre viser studien at der undervisningsopplegget ble implementert skoleomfattende, viste lærerne best gjennomføringsevne og større lojalitet til opplegget enn på skoler som brukte programmet nå og da.

Undervisningsopplegget Steg for steg er solgt i et stort opplag, og ca 65 % av skolene har det. Hvor mange skoler som bruker det aktivt, finnes det ingen oversikt over. Undervisningsopplegget er også tatt i bruk i andre land. Det er kjent at programmet er i bruk i de nordiske landene og originalversjonen "Second Step" brukes i USA.

Evaluering

Universitet i Bergen har iverksatt en evalueringsstudie om bruken av Steg for steg i norske skoler. På det nåværende tidspunkt foreligger det kun en casestudie om implementering av opplegget ved fire norske grunnskoler (Larsen 2005), slik det er referert til ovenfor. Vi har derfor måttet vurdere evalueringen på bakgrunn av studier foretatt i USA.

Det er foretatt ulike evalueringer av resultatene av opplegget i USA (Grossmann 1997, Sandèn og Sylwan 2003, Spargue m.fl. 2001, Taub 2001, Frey 2005). Flere av disse omfatter resultater på elevnivå der en intervensjonsgruppe og en sammenligningsgruppe blir målt før og etter at intervensjonen har blitt gjennomført. Flere av disse er supplert med lærervurderinger. En studie omfatter afroamerikanske elever, mens en annen studie kombinerer Steg for steg med en annen intervensjon. De amerikanske studiene viser derfor til ulike resultater. Det generelle bildet er at undervisningsopplegget gir positive resultater når det gjelder elevenes sosiale kompetanse, samt noen sider av elevenes prososiale atferd, særlig når elevene ikke allerede har utviklet antisosial atferd.

Evalueringene i Norge viser at opplegget kan gi gode resultater dersom skolene følger de anbefalte implementeringsstrategiene ved å forankre opplegget på skolenivå over tid. Videre at man vektlegger opplæringen av ansatte i institusjonene, som også skal ha ansvar for implementering og gjennomføring av programmet. Vi vurderer derfor at programmet har god sannsynlighet for å gi resultater i å utvikle generell sosial kompetanse.

Vurdering og anbefaling

Steg for steg bygger på en teoretisk tilnærming som gir støtte til antakelser om positive resultater av programmet. Innholdet og aktivitetene i programmet har sammenheng med dette teoretiske kunnskapsgrunnlaget. Forankringen er dokumentert i veiledninger og plansjer. I Norge foreligger ikke evalueringen med en design som kan dokumentere effekter på aktuelle resultatområder. Forskergruppen kjenner til at det er iverksatt en slik studie, men den foreligger ikke på det nåværende tidspunkt.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 2: Program med god sannsynlighet for resultater. De utenlandske studiene viser til positive, dokumenterte resultater, men blant annet fordi undervisningsopplegget er tilpasset norske forhold, synes det vanskelig å kunne konkludere på bakgrunn av disse studiene.

Zero

Hovedfokus/innsatsområde

Hovedfokus for programmet er å redusere og forebygge mobbing. Det legges vekt på å etablere en autoritativ klasseledelse og til dels å forebygge andre atferdsproblemer i tillegg til mobbing.

Skoleslag/årstrinn

Barnetrinnet og ungdomstrinnet.

Utgiver

Senter for atferdsforskning (SAF), Universitet i Stavanger

Materiell

- Zero SAFs program mot mobbing. Lærerveiledning
- Elevrådets idéhefte mot mobbing. Barnetrinnet
- Elevrådets idéhefte mot mobbing. Ungdomstrinnet
- Skolens handlingsplan mot mobbing
- Mobbing. Håndbok for foreldre

Zero folder. Norsk versjon og engelsk versjon.

Kostnader og tidsbruk

Materiellet kan kjøpes eller lastes ned gratis fra nettet.

Tidsforbruket i prosjektperioden på 14 måneder:

Prosjektgruppen møtes fem ganger i året på seminar som ledes av Zero-fagpersoner, og alle lærerne deltar på et kurs (en dag). I tillegg kommer veiledning av Zero-personalet i prosjektperioden via telefon og/eller e-post.

Pris for programdeltakelse er på det nåværende tidspunkt kr 18 000 for skoler med flere enn 50 elever, og kr 15 000 for skoler med færre enn 50 elever.

Målgruppe elever

Alle elever, men særlig elever som utøver mobbing (plagere), elever som blir utsatt for mobbing (mobbeofre), elever som er i risiko for å utøve mobbing, og elever som er i risiko for å bli mobbeofre.

Mål

Reduksjon og forebygging av mobbing.

Arbeidsmåter og aktiviteter

Zero-programmet er basert på en integrativ organisasjonsmodell som innebærer at det ikke bygges opp en omfattende prosjektorganisasjon, men at skolens alminnelige organer anvendes i så bred utstrekning som mulig. Skolens ledelse og nøkkelpersoner utgjør således en ressursgruppe med det overordnede ansvar for innføring og oppfølging av Zero-programmet. Lærerteam omkring de enkelte klassene arbeider med Zero-materiellet, og kollegagruppen og elevrådet utarbeider skolens handlingsplan mot mobbing ut fra retningslinjer i Zero-programmet. Det er utviklet materiell til bruk på foreldremøter på skolen med henblikk på diskusjoner om hvordan foreldrene kan og bør trekkes inn i arbeidet. I forbindelse med innføringen av Zero-programmet opprettes en skolegruppe bestående av representanter for ressursgruppene fra 3–5 skoler. I denne gruppen gis faglig støtte og materiell fra fagpersoner fra Zero. Gjennom skoleåret avholdes fagseminar for ressursgruppene og kollegiene. Ved programstart og avslutning gjennomføres en spørreskjemaundersøkelse ved hjelp fra Zero, Senter for atferdsforskning.

Teoretisk/empirisk grunnlag

Zero er en systemteoretisk, forskningsforankret intervensjonsmodell med en bred skolebasert tilgang, hvor størstedelen av programmet er integrert i det vanlige skolearbeidet.

Implementeringsstrategier

Det er utarbeidet klare implementeringsstrategier, som omfatter kartlegging av mobbingens omfang, gjennomgang av ledelsens, lærerkollegiets og elevrådets rolle, kurs for lærerne, samarbeid med foreldrene, retningslinjer for praksis, samarbeid mellom skoler, miljøpatruljer, fadderordninger og informasjonsstrategier.

Evaluerings

Programmet er evaluert to ganger av programutvikleren, og begge gangene er det anvendt en såkalt kvasiekperimentell design, hvor intervensjonsgruppen ble sammenliknet med en referansegruppe som kontroll. Den første evalueringen, basert på selvrappotering, ble foretatt ved skoler fra en og samme by. Her ble to elevgrupper på i overkant av 300 elever på 1. trinn som hadde deltatt i programmet, sammenliknet med to grupper av elever fra 1. trinn som ikke hadde deltatt i programmet. Av resultatene framgikk det at intervensjonsgruppen klarte seg signifikant bedre enn kontrollgruppen både m.h.t. reduksjon i antall elever som mobbet andre, og i antall elever som ble utsatt for mobbing. Senere er en mer omfattende evaluering gjennomført, med data i form av selvrappotering fra over 20 000 elever fra 2. til 7. klasse, med pre- og posttesting med ett års mellomrom i forbindelse med intervensjonen. Elevene kom fra de fleste fylker i Norge. Resultatene herfra er blitt sammenliknet med referansegrupper som var valgt ut slik at de kunne betraktes som representative for landet. Av resultatene fra denne undersøkelsen framgikk det at det var en moderat, ikke signifikant, reduksjon av antallet selvrappoterte mobbere i intervensjonsgruppen, mens reduksjonen i antallet selvrappoterte mobbeofre var signifikant. Et viktig resultat var den store variansen i effekt mellom skolene, slik at noen data fra noen skoler viste kraftige reduksjoner på 50 - 80 %, mens data fra andre skoler ikke viste signifikant reduksjon.

Vurdering og anbefaling

Programmets sterke sider er at det har replikerte dokumenterte resultater og en solid teoretisk forankring. Evalueringsdesignen bygger på før- og ettermåling med referansegrupper. Programmet er basert på en "integrativ organisasjonsmodell" som – i motsetning til en prosjektorganisasjonsmodell – innebærer at skolens allerede etablerte samarbeidsformer anvendes i forbindelse med implementeringen. Valget av denne modellen er bl.a. basert på antakelsen om at det vil sikre en bedre langtidseffekt – noe som imidlertid foreløpig ikke er dokumentert. Den siste av de to evalueringene er ganske omfattende, og påvisning av forskjeller mellom intervensjons- og kontrollgruppene må i stor utstrekning sies å gi støtte til antakelsen om at de positive resultatene skyldes programmet. Det kan være viktig å klargjøre hva som karakteriserer skoler som klarer seg godt, og skoler som klarer seg mindre bra. Et positivt trekk ved implementeringsmodellen er at den er relativt lite ressurskrevende gjennom at det anvendes organer som allerede fins i skolens alminnelige struktur. En svakhet ved evalueringene er den ensidige bruken av selvrapportering – som bl.a. kan innebære en underrapportering av egen "mobbeatferd".

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 3: Program med dokumenterte resultater og kan anbefales for videre bruk i skolen. Det vil likevel være ønskelig at evalueringene utvides til å omfatte mer enn elevenes selvrapportering.

Hovedfokus/innsatsområde

Programmet fokuserer på tidlig intervensjon og styrking av motstandskraft og mestring.

Skoleslag/årstrinn

Programmet er i Norge innrettet mot 1. trinn på barnetrinnet.

Utgiver

Internasjonalt er det den britiske organisasjonen Partnership for Children (PfC) som har rettighetene til programmet. I Norge har organisasjonene Voksen for Barn lisens på programmet fram til 2010 med opsjon på forlengelse.

Materiell

- En brukervennlig mappe med veiledningshefte for lærere.
- Hefter med fortellinger og lærerveiledning til seks ulike moduler.
- Illustrasjoner/vedlegg til seks ulike moduler.

Kostnader og tidsbruk

Undervisningsopplegget fordeles over 24 t/leksjoner. En leksjon er på 45-50 minutter pr. uke. Lærerne må i forkant ha deltatt på en to dagers workshop hvor de får opplæring i programmet. I tillegg må alle lærerne delta på veiledning minimum tre ganger i løpet av gjennomføringen (24 uker). Så langt har programpakken blitt tilbudt skolene gratis (med midler fra SHdir). Skolene dekker reiseutgifter/vikarutgifter for deltakere på workshop.

Målgruppe elever

Programmet retter seg mot 6-8-åringer.

Mål

Programmet har som hovedmål å forebygge emosjonelle vansker ved å stimulere til bedre mestring/takling av dagliglivets problemer (stressmestring). Konkrete mål er å utvikle barnas sosiale ferdigheter, gjøre dem bedre i stand til å identifisere og snakke om følelser, bedre deres kommunikative evner, utvikle vennskapsferdigheter og konflikt-løsningsferdigheter samt lære dem å takle forandringer og tap og støtte andre barn som har det vanskelig.

Arbeidsmåter/aktiviteter

Læremidler, undervisningsopplegg og aktiviteter er godt innrettet og tilpasset målgruppen og legger til rette for en stor grad av elevinvolvering og egenaktivitet. Programmet er samtale- og dialogbasert. Barna stimuleres til å dele sine erfaringer og finne løsninger. Det tas utgangspunkt i de illustrerte fortellingene om Zippy og vennene hans. Disse er bygd opp rundt seks temaer som omhandler en gruppe barn og et pinnedyr som heter Zippy. Temaene overføres til konkrete hverdagserfaringer i barnas liv på skolen og ellers.

Teoretisk/empirisk grunnlag

Programmet bygger på teori og empiri om tidlig forebygging og styrking av motstandskraft og mestring. Sentralt står mestringsteoriene til Lazarus og Folkman (1984).

Implementeringsstrategier

Programmet er så langt, våren 2006, prøvd ut hovedsakelig i to fylker, Oppland og Rogaland. 26 skoler har startet opp med programmet i disse to fylkene + på en skole i Hedmark og to i Vest-Agder. Fra høsten 2006 vil det blant annet skje en spredning i Sør-Trøndelag. Programmet forankres i den enkelte skole. Det opereres med kriterier for deltakelse:

- Flere skoler i samme kommune starter samtidig.
- Skoleledelsen og de ansatte forplikter seg til å følge opp og ønsker å satse på programmet.
- Materiell og struktur må følges.
- Alle lærere som skal undervise i Zippy, må delta på dagens workshop før igangsetting.
- Lærerne må delta på minimum tre veiledninger i løpet av tiden de bruker til å gjennomføre programmet (24 uker).
- PP-tjenesten og/eller skolehelsetjenesten deltar i gjennomføring og/eller veiledning.
- Små skoler danner nettverk med andre skoler.

PP-tjenesten prioriteres som spredningsagenter i de enkelte kommunene. Det er en sentral programansvarlig i Voksne for Barn og et system med regionale programmedarbeidere som har ansvaret for gjennomføring av workshops før oppstart og veiledning underveis. Programmet har fått økonomisk tilskudd fra Sosial- og helsedirektoratet. Programmet har i Norge fått en tverrfaglig innretning hvor helsesøstere i skolehelsetjenesten er aktivt involvert i tillegg til lærere på skolen og ansatte i pedagogisk-psykologisk tjeneste. Det legges opp til en planmessig utbygging av programmet nasjonalt med vekt på lokal forankring og skolering. Det går ikke fram av beskrivelsene om det er noen form for oppfølging og vedlikehold i etterkant, eller om veiledning tilbys også når programmet gjentas og videreføres ved den enkelte skole.

Evaluerings

Denne framstillingen bygger primært på en større prosess- og effektstudie av en revurdert utgave av programmet som ble gjennomført i Litauen og Danmark i 2003. Resultatene ble nylig publisert i en artikkel (Mishara og Ystgaard 2006). Denne studien er en sammenlignende studie av korttidseffekter og implementering av programmet. Det ble anvendt en såkalt kvasiekspérimentell design med standardiserte spørreskjema og observasjonsmetoder. Til observasjon brukte lærerne Gresham og Elliots (1990) måleinstrument til å skåre barns sosiale ferdigheter. Til å måle mestringserfaringene til barna ble det anvendt et eget skjema (Ryan-Wenger 1990). 322 barn fra 17 førsteklasser i seks fylker på Fyn, Danmark, og 314 barn fra 16 barnehager og skoler i Vilnius, Litauen, inngikk i studien. I tillegg var det kontrollgrupper med elever fra barnehager og skoler i begge land. Utvalget av skoler er ikke tilfeldig (randomisert). Men det går ikke fram av beskrivelsen hvordan utvalget av skoler og barnehager har foregått. Lærerne som implementerte programmet, var de samme som scoret elevene før og etter deltakelse i programmet. Alle barna i kontroll- og intervensjonsgruppen ble intervjuet av uavhengige fagpersoner.

Resultatene av evalueringen i Litauen og Danmark viste en klarest intervensjonseffekt på sosiale ferdigheter, men også på problematferd. Mens for mestring var effektene mindre konsistente. Det er ikke gjennomført evalueringsstudier av programmet i Norge. Det planlegges en større, randomisert effektstudie i Norge hvor både foreldre, lærere og barn er informanter.

Vurdering og anbefaling

Zippys venner bygger på forskningsbasert kunnskap som gir støtte til antakelser om positive resultater av programmet. Det er to forhold som skiller programmet fra andre skolebaserte programmer. Det har valgt å rette innsatsen mot elever på første trinn, og det har en innretning hvor helsesøstrene er aktivt koblet inn sammen med lærerne lokalt. Videre er det positivt at programmet har en klart definert implementeringsstrategi, og at det legges vekt på at skolen skal ha opplæring og ansvar for gjennomføringen.

Anbefaling

Programmet vurderes å tilhøre kategori 3: Program med dokumenterte resultater. Programmet har blitt utviklet og revidert og har i den versjonen som implementeres i Norge, blitt evaluert med positiv effekt i Danmark og Litauen. Programmet bør også bli evaluert under norske forhold, og det er derfor positivt at en slik evaluering er under planlegging. Vi anbefaler programmet til bruk i norske skoler med dette forbehold.

Referanser

Aggression Replacement Training (ART)

Aggression replacement training in Norway: Outcome evaluation of 11 Norwegian student projects- Gundersen, K and Svartdal, S – Scandinavian Journal of Educational Research.

Evaluation of Norwegian postgraduate training programme for the implementation of ART – Gundersen, K and Svartdal, S – Psychology, Crime and Law, December 2005

ART – virksomheten- Rogaland Høgskole – brosjyre

ART – en metode for trening av sosial kompetanse – Gundersen, K, Finne, J og Olsen, TM – Rogaland Høgskole - 2005

Nettverk og sosial kompetanse - Gundersen, K og Moynahan, L , Gyldendal Akademiske – 2006

Erstatt aggresjon, Moyahan, L. Strømgren, B og Gundersen, K (red) Univesitetsforlaget – 2005

Aggresjon i skolen: Noe kan gjøres og noen gjør det Moyahan, L 2002

Sosialkompetanse – Høydal, GM – Spesialpedagogikk 0604

SMART school leaders – leading with emotional intelligence – Patti, J and Tobin, J 2003

Outcome evaluation of Washington state's research based programme for juvenile offenders

Connect (Respekt)

Roland E. & Galloway, D. (2004). *Can we Reduce Bullying by Improving Classroom Management?* ACP Occasional Papers, 23, 35-40.

Galloway, D. & Roland, E. (2004). Is the direct approach to reducing bullying always the best? In Smith, P. K., Pepler, D., Rigby, K. (Eds.), *Bullying in Schools – How successful can interventions be?* Cambridge, 37**

Roland, E. Bjørnsen, G., & Mandt, G. (2001). Taking back adult control. A report from Norway. In Smith, P. K.(Ed.), *Violence in Schools* (pp. 200-215). Routledge.

O'Moore, A. M., & Minton, S. J. (2001). Tackling violence in schools in Norway: A broad approach. <http://www.gold.ac.uk/connect/evaluationnorway.html>

Ertesvåg, S. (2003). ConnectOSLO. Rapport fra gjennomføring og evaluering av pilotprosjektet skoleåret 2002-2003, Senter for atferdsforskning, Høgskolen i Stavanger.

De utrolige årene (Webster-Stratton)

Webster-Stratton, C. 2005. *Hvordan fremme sosial og emosjonell kompetanse hos barn* Oslo: Gyldendal Akademiske

Webster-Stratton, C., m.fl 2004. Treating Children with Early- Onset Conduct Problems: Intervention Outcomes for Parent, Child and Teacher Training". I *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology* 2004, Vol 33, No 1, 105-124

Webster-Stratton, C & Reid, M - J ? "Strengthening Social and Emotional Competence in Young Children - The Foundation for Early Readiness and Success: Incredible years Classroom Social Skills and Problem Solving Curriculum" ?

Nasjonal implementeringsplan inkl. Spørreskjema (kilde)

Informasjonsbrochure " De utrolige årene"

Det er mitt valg

Malmin, G & Ruud, L.S. 2000. Det er mitt valg (Lærermanual)

Malmin, G & Ruud, L.S. 2004. *De viktige årene. Hvordan kan vi hjelpe og støtte våre barn? – en bok for foreldre*. Oslo: Lions Quest Foundation Norway.

Malmin, G & Ruud, L.S. 2003. Det er mitt valg. Opplegg for foreldremøter. Oslo: Lions Quest Foundation Norway.

Malmin, G. 2001 Det er mitt valg (Lions Quest). Vurdering. Delrapport 1: Skolering av lærere. Lions Quest-programmet. Oslo: Lions Quest Foundation Norway.

Malmin, G. 2001 Vurdering. Delrapport 2: Bruk av opplegget. Lions Quest-programmet. Oslo: Lions Quest Foundation Norway.

Malmin, G. 2002 Det er mitt valg (Lions Quest). Vurdering. Delrapport 3: Effekter på elevatferd (fase 1). Oslo: Lions Quest Foundation Norway.

Malmin, G. 2005 Det er mitt valg (Lions Quest). Vurdering. Delrapport 4: Effekter på elevatferd (fase 2). Oslo: Lions Quest Foundation Norway.

Du og jeg og vi to

Du og jeg og vi to – teoriboka – Lamer, K – Gyldendal Akademiske- 2001

Du og jeg og vi to – Håndbok, Kari Lamer

Du og jeg og Truls og Trine – 25 barnefortellinger, Kari Lamer

Fra rammeprogram til handling – sluttrapport Skedsmo kommune - Fylkesmannen i Oslo og Akershus 2004, Lamer, K og Hauge, S

Utvikling av "Du og jeg og vi to" et rammeprogram for sosial kompetanseutvikling i barnehagen, Lamer, K

Fra best til bedre – kvalitetssikring av norske barnehager – Gulbrandsen, L og Sundnes, A - NOVA Rapport 9/04

KREPS

Manger, T., Eikeland O.J., og Asbjørnsen, A. 1998. *Første elevkullet i KREPS*.

Evaluerings av "Kreativ problemløsning i skulen" i Hordaland. Delrapport 1: Pilotundersøkinga. Bergen: Institutt for samfunnspsykologi, Det psykologiske fakultet, Universitet i Bergen.

Manger, T., Eikeland O.J., og Asbjørnsen, A. 1999: *KREPS – delrapport 2: Deltakarane sine vurderingar av det sosial-kognitive treningsprogrammet*. Bergen: Institutt for samfunnspsykologi, Det psykologiske fakultet, Universitet i Bergen.

Manger, T., Eikeland O.J., og Asbjørnsen, A. 1999. *KREPS – delrapport 3: Effektar av sosial-kognitiv trening på ungdomsskoleelevar sin sosiale kompetanse*. Bergen: Institutt for samfunnspsykologi, Det psykologiske fakultet, Universitet i Bergen.

Manger, T., Eikeland O.J., og Asbjørnsen, A. 1999. *KREPS – delrapport 4: Effects of social-cognitive training on students' locus of control*. Bergen: Institutt for samfunnspsykologi, Det psykologiske fakultet.

Manger, T., Eikeland O.J., og Asbjørnsen, A. 2000. *KREPS – delrapport 5: Effects of social-cognitive training on students' empathy*. Bergen: Institutt for samfunnspsykologi, Det psykologiske fakultet, Universitet i Bergen.

Statens utdanningskontor i Hordaland, Askøy kommune, Kvam kommune, Kvinnherad kommune, Lindås kommune, Stord kommune og Eikelund kompetansesenter (1999): *Kreativ problemløsning i skolen KREPS. Et sosialt-kognitivt treningsprogram på utvikling av sosial kompetanse for elevar i ungdomsskolen*.

Sluttrapport for prosjektperioden 1998-1999. Bergen: Statens utdanningskontor i Hordaland.

Læringsmiljø og Pedagogisk analyse (LP-modellen)

Bø, I. 2003. Læringsmiljø og problematferd – et forskningsbasert samarbeidsprosjekt.

Systemteoretisk analysemetode– en veileder.

<http://www.eldhusetfagforum.no/LP-prosjektet/pdf/Veilederen.pdf>

Nordahl, T. (2004). Læringsmiljø og problematferd. *Spesialpedagogikk*, nr. 4, 14-24.

Nordahl, T. (2005). Læringsmiljø og pedagogisk analyse. *Psykologisk og Pædagogisk Rådgivning*, 5/6, 629-646.

Lier, S. R. (2005). Ny modell ga bedre læringsmiljø. *Utdanning*, 23.

Pettersen, J. R. (2004). Verktøy for bedre læringsmiljø. *Utdanning*, 15/16.

Sandsdalen, Ø. (2005). Krafttak for et bedre læringsmiljø. *Hjem og skole*, 4.

Vold, E. K. (2005). Lærere analyserer egen praksis. *Statped*, 4.

Nordahl, T. (2005). *Læringsmiljø og pedagogisk analyse: En beskrivelse og evaluering av LP-modellen*. NOVA rapport 19/05.

Olweus-programmet mot mobbing og antisosial atferd

Solberg, M. E. & Olweus, D. (2003). Prevalence estimation of school bullying with the Olweus bully/victim questionnaire. *Aggressive Behavior*, 29, 239-268.

Olweusgruppen: Ulike informasjonsskriv om Olweusprogrammet, oversikt over kostnader og materiell.

Kallestad, J. H. & Olweus, D. (2003). Predicting teachers' and schools' implementation of the Olweus bullying prevention program: A multilevel study. *Prevention & Treatment*, 6.

Olweus, D. (2004). The Olweus bullying prevention programme: design and implementation issues and a new national initiative in Norway. In P. K. Smith, D. Pepler, & K. Rigby (Eds.), *Bullying in schools: how successful can interventions be?* Cambridge University Press.

Olweus, D. (1991). Bully/victim problems among Schoolchildren: Basic facts and effects of a school based intervention program. In D. J. Pepler & K. H. Rubin (Eds.), *The Development and Treatment of Childhood Aggression*, pp. 411-448. Hillsdale, N. J.: Erlbaum.

Olweus, D. (1997). Bully/victim problems in school: Facts and intervention. *European Journal of Psychology of Education*, XII, 495-510.

Olweus, D. & Alsaker, F. D. (1991). Assessing change in a cohort-longitudinal study with hierarchical data. In D. Magnusson, L. R. Bergman, G. Rudinger & B., Törestad (Eds.), *Problems and methods in longitudinal research: Stability and change*, pp. 107-132. Cambridge University Press.

Olweus, D. (2005). A useful evaluation design, and effects of the Olweus Bullying Prevention Program. *Psychology, Crime & Law*, 11, 389-402

Positiv atferd, støttende læringsmiljø og samhandling i skolen (PALS)

Skoleomfattende kartlegging av elevatferd – Arnesen, A og Ogden, T

Arnesen, A, M. A. Sørli, og T. Ogden (2003): Positiv atferd, støttende læringsmiljø og samhandling i skolen - et skoleomfattende tiltaksprogram. *Spesialpedagogikk*, 9, 18-27.

Sørli, M.-A. og T. Ogden (under publ. 2006): Immediate Impacts of PALS; A School-Wide Multi-Level Program Targeting Behavior Problems in Elementary School

Arnesen, A. og T. Ogden (2006): Skoleomfattende kartlegging av elevatferd. *Spesialpedagogikk*, 2, 18-29

Arnesen, A., T. Ogden og M.-A. Sørli (2006): *Positiv atferd og støttende læringsmiljø i skolen*. Oslo: Universitetsforlaget.

Skolemegling

Prosjekt skolemegling i grunnskolen 1998-2001 – sluttrapport

Elever kan selv – evaluering av utviklingsprogram for skolemegling – Einar Hansen

Skolepsykologi – temanr. om skolemegling 2/1999

Winning against violent environments program – mediation training manual

National Conference on Conflict resolution education - Ohio, USA 2004

Evaluering av skolemegling – steg for steg handbook – Læringssenteret 2001

Eleven som ressurs 1. veiledning om innføring og gjennomføring av skolemegling- KUF/Justisdep 2000

Eleven som ressurs i skolen 2 – verkstedhåndbok for skolemegling – KUF/Justisdept – 2001

Skolemegling i videregående opplæring rapport 2000 – Statens utdanningskontor - Hedemark

Skolemegling i videregående opplæring rapport 2001 – Statens utdanningskontor - Hedemark

Skolemegling i videregående opplæring rapport 2002 – Fylkesmannen i Hedmark

Skolemegling i videregående opplæring sluttrapport 2000 - 2002 – Læringssenteret

Jones, T.S. og Kmitta, Eds (2000): Does it work? The case for Conflict Resolution Education in our National Scholols. Washington DC, Association for Conflict resolution (denne ref relaterer til Conflict resolution Education i teksten)

Olweus, D. (1992): Mobbing i skolen. Hva vet vi og hva kan vi gjøre.

Universitetsforlaget, Oslo

Pikas, A (1976): Konflikter kan løses. NKI forlaget, Oslo

Storie, F (1998): Conflict resolutions in schools. A canadian perspective

Steg for steg

Frey, K.S. m.fl. 2005. *Effects of a school- based social- emotional competence program: Linking children's goals, attributions, and behaviour*. <http://www.sciencedirect.com>

Grossmann, D.C. 1997. Effectiveness of a Violence Prevention Curriculum Among Children in Elementary School. A randomized Controlled Trial. I *The Journal of the American Medical Association*, Volume 277.

Larsen, T. 2005. Evaluating principals' and teachers' implementation of Second Step. A case study of four Norwegian primary schools. University of Bergen: Ph.D McMahon, S.D & Washbrun, J.J.

2003. Violence Prevention: An Evaluation of Program Effect with Urban African American Students. I *The Journal of Primary Prevention*, Vol.24, No.

Sire, A. 2003: "Hvordan egner Steg for steg seg i læreres arbeid med elevers sosiale kompetanse og problematferd". Hovedoppgave i pedagogikk, Universitetet i Oslo

Sandèn, U og Sylwan, U. 2003. *Vad är problemet? Pedagogers värdering av programmet 'Stegvis i skolen' en utvärdering inom Spånga- Tenesta stadsdelsförvaltning. En kvalitativ undersökelse?*

Spargue, J. m.fl. 2001. Translation Research into Effective Practice: The Effects of a Universal Staff and Student Intervention on Indicators of Discipline and School Safety. I *Education and Treatment of Children*, Vol 24. No 4.

Taub, J. 2001. Evaluation of the Second Step Violence Prevention Program at a Rural Elementary School. I *School Psychology Review* 2001, Volum 31 No. 2, pp. 186-200

ZERO

Roland, E. & Galloway, D. (2004). Can We Reduce Bullying by Improving Classroom Management? *ACPP Occasional Papers*, 23, 35-40.

Galloway, D. & Roland, E. (2004). Ireland: the Donegal Primary School's anti-bullying project. In P. K. Smith, D. Pepler, & K. Rigby (Eds.), *Bullying in Schools – How successful can intervention be?* Cambridge, 37**

O'Moore, A. M. & Minton, S. (2004). Ireland: the Donegal Primary School's anti-bullying project. . In P. K. Smith, D. Pepler, & K. Rigby (Eds.), *Bullying in Schools – How successful can intervention be?* Cambridge, 275**

Roland, E., Bru, E., Midthassel, U., & Vaaland, G. Anti-Bullying Efforts in Norway 2001-2004: Effects from the national Manifesto against bullying and the Zero-program. (Manuskript under utarbeidelse).

Bakgrunnsstudier

Roland, E. & Ddsøe, T. (2001). Aggression and Bullying. *Aggressive Behaviour*, 27, 446-462.

Roland, E. & Galloway, D. (2002). Classroom Influences on Bullying. *Educational Research*, 44, 299-312.

Roland, E. & Galloway, D. (2004). Professional Cultures in Schools with High and Low Rates of Bullying. *School Effectiveness and School Improvement*, 15, 241-260.

Roland, E & Munthe, E. (1997). The 1996 Norwegian Program for preventing and managing bullying in schools. *The Irish Journal of Psychology*, 18, 233-247.

Zippys venner:

Effectiveness of mental health promotion program to improve coping skills in young children: Zippy's friends – Mishara, B og Ystgaard, M Early Childhood research Quarterly 21/06
Søknad om tilskudd til SHDir budsjettåret 2006
Exploring the Potential of Primary Prevention – Mishara, B og Ystgaard, M Crisis 21/1 2000
Undervisningsprogrammet Zippys venner- Sinte følelser - Veia, I Suicidologi 3/04
One year follow up of the effects of Zippy and friends on participants in Lithuania, Mishara, B og Ystgaard, M
Evaluation of the revised Reaching Young people Programme in Denmark and Lithuania, Gresham, F. M og Elliot, S. N (1990): Social Skills Rating System. American Guidance service, Circle Pines, Minn.
Lazarus, R. S og Folkman, S. (1984) Stress Appraisal and Coping. Springer: New York
Mishara, B og Ystgaard, M – august 2001
Evaluation report – evaluation in the reaching young people pilot programme in Denmark, Mishara, B and Ystgaard, M 1999.
Ryan-Wenger, N (1990) Development and psychomotoric properties of the schoolagers coping strategies inventory. Nursing research 39(6) s. 344- 349.

Annet:

Nordahl, T. & Overland, T. (1998): *Idealer og realiteter. Evaluering av spesialundervisningen i Oslo kommune*. NOVA-rapport 20/98. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
Nordahl, T. 2003. *Alvorlige atferdsvansker : effektiv forebygging og mestring i skolen*. Oslo: Læringssenteret
Nordahl, T. m.fl. 2005. *Atferdsproblemer blant barn og unge*. Bergen: Fagbokforlaget
Rapport 2000: *Vurdering av program og tiltak for å redusere problematferd og utvikle sosial kompetanse*. Innstilling fra faggruppe oppnevnt av KUF og BFD.
Sørli, M.-A. (1991): *Alternative skoler. Lokale kompetansesentra for utsatt ungdom. En utredning om alternative opplæringstiltak i Norge*. Rapport 4. Oslo: Barnevernets utviklingssenter / Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.
Utdanningsdirektoratet. 2006. *Utdanningsspeilet 2005 - Kunnskap for utvikling*. Oslo: Utdanningsdirektoratet